

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

Касб таълими факультети 5 140901 - Касб таълими (иқтисодиёт)
бакалавр таълим йўналиши талабаси
Сапарова Муаттарнинг

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: «Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш
йуллари» мавзусини таълимнинг техник воситалари асосида
ўқитиш методикасини яратиш

Рахбар:

Х.Мухиддинов

Маслаҳатчи:

З.Т.Рахимов

Иш бажарувчи:

М.Сапарова

«Химояга рухсат этилди»
«КТ ва П» кафедраси
мудир
доц. З.Л.Ботиров

« 23 » 06 2012 й.

«Химоя учун ДАК га юборилди»
«Касб таълими» факультети
декани
доц. Х.А.Равшанов

« 23 » 06 2012 й.

ҚАРШИ-2012 й.

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

Қас тавили
КТ (Иқтисодиёт)

факультети
таълим йўналиши

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

«КТ ва ИТ» каф.мудир

доц. З.А. Тохтаев
(имзо, ф.и.ш)

« 18 » 11 2011 й

Битирув малакавий иши учун

ТОПШИРИҚ

Талаба Сапарова Муамтар га

1. Малакавий иш мавзуси «Агротехника мотамиза қилиш
корхоналари ривожлантириш йўлари» мавзу-
сини тавлининг техника воситалари восита
ўқитиш услубиетини яратилиш

институтнинг №555/1 буйруғи билан 18.11.2011 да тасдиқланган.

2. Малакавий ишни топшириш муддати 25.06.2012

3. Малакавий иш учун маълумот Қас ҳунар коллежларининг
ўқув-омгарчи ҳунарлар, БМШнинг ватарини бўйча
ўқувчи курсатма, тилиб аравчиетар; интернет манзиллар,

4. Ҳисобий изох қисмининг мазмуни (ишлаб чиқилиши лозим бўлган савол-
лар рўйхати) Қирим, Раи ва мавзунини тавлиш, ўқитиш
методикасининг унвонли масоҳалари, Ўқитишнинг
иштирокчи масоҳалар мотамиза, Назарий
форс ўқитиш методикаси, Амалий масоҳалар ўқитиш
методикаси, Қурол, Аравчиетар рўйхати

5. Чизмалар руйхати (бажарилиши шарт бўлган чизма ва графикалар)

1. Ҳунар нахша тавлиш заводида ўқитиш нахша қолдириш
2. Қас нахша тавлиш заводида Қас сийно қавиш нахша
3. Қас нахша тавлиш заводида моделда курсатма қилар
4. Назарий масоҳалар тавлиш техникологияда модел ва қаритмас
5. Амалий масоҳалар тавлиш техникологияда модел ва қаритмас
6. Малакавий иш буйича маслахатчилар

маслахатчи: Тохтаев З.А.

7. Малакавий ишини бажарилиши бўйича календар график

Ҳафталар сони	Малакавий иш бўлимлари	Малакавий ишнинг ҳажми бети	Умумий ҳажмга нисбатан %	Бажарил- ганлиги тўғрисидаги белги	Изоҳ
I	Қирғиш, Фан ва олавуқнинг табиғати	11	9,7	бастарида	яхши
II	Ўқитиш методика- сининг усули ва масалалари	40	35,4	бастарида	яхши
III	Ўқитишнинг - иш- сории масалалар серидаги	33	29,3	бастарида	яхши
IV	Ҳаётнинг табиғати ўқитиш методикаси	10	8,8	бастарида	яхши
V	Амалнинг табиғати ўқитиш методикаси	8	7,1	бастарида	яхши
	Ҳуқуқ, Ҳаёт- нинг табиғати архитектура	11	9,7	бастарида	яхши
	Ҳаётнинг табиғати	113	100		

Мал акавий иш раҳбари Мухоммад Х. Муҳиддинов

Топшириқ олинган кун 18. 11. 2011 й

Талаба Сабир М. Санарова

КИРИШ

Мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодиётни шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи сезиларли даражада ва мунтазам ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислохотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўллариининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва марраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратди.

Ҳозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ўзининг маъно-мазмунини жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарқ қилади. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодиётларнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда бу жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимоотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш миллий дастурини босқичма – босқич ва мувофақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан ўқитувчи фаолияти, унинг касбий нуфузини ошириш билан боғлиқдир. Шундай экан соғлом ва ҳар томонлама баркамол авлодни етиштириш узликсиз таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогнинг савиясига тайёргарлигига ва фидойилигига, унинг ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ёшига бўлган муносабатига боғлиқдир. Шундай экан ўқитувчи мустақиллик ғоясига еътиқодли ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккурга ега, касбига тегишли маълумоти бор, яъни ўз фанининг чуқур билимдони, педагог мулоқот устаси, педагогик психологик, услибий билим ҳамда малакаларни егаллаган бўлиши ҳамда турли педагогик вазифаларни тезда ечиш, вазуятларни сезиш, ўрганиш ва баҳолай олиши керак. У педагогик таъсир кўрсатишнинг энг маъқул усул ва воситаларини танлай олиш қобилиятига ҳам ега бўлиши лозим.

Битирув малакавий ишининг мазмунига асосий еътибор илғор методлари, тажрибалар, дидактика методика соҳасига мавжуд амалий ва назарий тушунчалар бўлиб, унда бўлажак касб таълими мутахассисларини тайёрлаш жараёнини сжакл ва методларини ўрганишга қаратилган. Шунга кўра ушбу битирув малакавий ишида касб ҳунар коллежларида “Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириши йўллари” мавзусини таълимнинг техник воситалари асосида ўқитиш методикасини яратиш бўйича бажарилган ишлар тафсилоти ёритилган.

1. Фан ва мавзунинг тавсифи.

1.1. Мавзуни таълимнинг техник воситалари асосида ўқитиш услубининг аҳамияти

Жамиятни компьютрлаштириш, ахборот технологияларини ривожлантириш бўйича вазифаларни ҳал этиш учун 2002 йил 30 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютирлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг шу тўғрисидаги қарорларидан келиб чиқиб, кадрлар сифатини ва ўқув-услубий ишлар самарадорлигини янада ошириш мақсадида ўқув жараёнида янги ахборот технологиялари ютуқларини жорий этиш вазифалари белгиланди. Янги ахборот технологиялари ютуқларидан ўз педагогик фаолиятида унумли фойдалана оладиган кадрларни тайёрлашга эришиш долзарб ва муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Мамлакатимизда фан ва техниканинг тез саръатларда ривожланиши ўқувчиларга етказиладиган ахборот ҳажмининг кескин пасайишига сабаб бўлмоқда. Олий таълим тизимида ўқув машғулотларига ажритилган соатларни узайтирмасдан бу вазифани амалга оширишда замонавий техник воситалари муҳим ўрин тутди. Таълим беришда ўқитишнинг техник воситаларидан фойдаланиш ўқитишни ва самарасини ошириш ўргатишнинг энг қулай усулларида бири ҳисобланади. Таълимнинг техник воситалари билан олиб борилган дарс ўқувчининг дарсга бўлган қизиқишини ва билим олиш савиясини оширади.

Коллеж ўқувчилари таълим жараёнида ахборотларни тез қабул қилиб олиши, уларни таҳлил этиши, назарий жиҳатдан умумлаштириши, хулосани ҳамда ўқувчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Шу боис малакавий ишда таълим беришда назарий, лабаратория ва ишлаб чиқариш таълимини методикаларини ноанъанавий тарзда ташкил этиш методикалари яратилди ва дарс ўтиш хоналарини жиҳозлаш қўйиладиган дидактик талаблар ишлаб чиқилди. Бунда маъруза ва ўқув хоналари кўргазмали воситалар билан жиҳозланиши 20 фоиздан ошмаслиги лозим. Кўргазмалиликнинг меъёрдан кўплиги ўқувчилар диққатини чалғитади ва уларни толиқишига сабабчи бўлади. Тажрибалар кўргазмали қуролларни ишлатишда ахборотларни қабул қилиш даражасини 15 фоизга, ўзлаштиришни 20 фоизга, олинган билимларни мустаҳкамлигини 10 фоизга оширишни кўрсатади.

Кўргазмалиликнинг ўқитиш жараёнидаги самарадорлиги жуда баланд. Шунини айтиш жоизки, кўз анализаторининг информация ўтказиш қобилияти қулоқ анализаторига нисбатан 100 баробар кўп бўлар экан. Шундай экан, касб-хунар коллежлари таълим жараёнида замонавий ахборот тхнологиялари асосида ташкил этиш бугунги кун муаммоларидан бири бўлиб, уни самарали қўллаш орқали мақсадларимизга эришишимизда имкониятлар яратилади.

1.2. Мавзунинг долзарблиги

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг самараси кўп жihatдан агросаноат мажмуаси тармоқларининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Мамлакатимиз ижтимоий – иқтисодий имкониятларини юксалтиришда агросаноат мажмуасининг аҳамияти катта. Унинг асосий мақсади қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш ҳамда истеъмолчиларга етказиб бериш тизимининг мақсадга мувофиқ, бир меъёрга барқарор ишлашини таъминлаш, пировардида мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлаш, аҳоли турмуш даражасини оширишга хизмат қилишдан иборат. Бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган иқтисодий механизмларни яратиш, маҳсулотлар сифатини ошириш, ишлаб чиқаришнинг энг мақбул шакллариини вужудга келтириш, маҳсулотлар таннархини арзонлаштиришга интилиш бугунги кунда агросаноат мажмуасида ҳам энг долзарб масалалардан ҳисобланади.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш аҳолининг турмуш даражасини оширишнинг асосий омилларидан биридир. Шу сабабли мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланишга Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан доимий эътибор берилиб келинмоқда. Бунинг натижаси ўлароқ, мустақиллик йилларида бозор иқтисодиётини юритиш учун зарур ҳуқуқий база яратилди ва улар муттасил такомиллаштирилмоқда. Олиб борилган сиёсат натижасида аграр соҳада нодавлат сектор тез ривожлантирилди. Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 99,1 фоизи нодавлат секторда ишлаб чиқарилмоқда. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш асосан ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари шаклида ташкил этилди бозор талаблари ва давлат эҳтиёжларидан келиб чиқиб, ишлаб чиқаришнинг таркиби ўзгартирилди. Пахта яккаҳокимлиги барҳам берилди, ғаллачилик тармоғи кескин кенгайтирилди. Натижада ғаллачилик билан шуғулланувчи ихтисослашган маҳсус тизим вужудга келди. Ғалла уруғчилиги кенг йўлга қўйилди, ғаллачиликнинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган зарур моддий – техника базаси яратилди. Чорвачилик тармоғи деярли хусусийлаштирилди. Мамлакатда етиштирилган ҳосилни қайта ишлаш даражаси ва кимга қанча сотиш масалалари мамлакат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ижобий ҳал қилинмоқда. Чунончи агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни имкон даражасида бир-бирига мутаносиб ривожлантириш, уларнинг иқтисодий манфаатларини уйғунлаштириш масалалари янада кучаймоқда. Бозор муносабатларининг ривожлантирилиши биз учун нисбатан янги ҳисобланган маркетинг, менежмент иқтисодий ҳавфсизлик, молия ва солиқ, инфляция, монополияга қарши кураш ва рақобатни ривожлантириш, бонкротлик, биржа, шартномавий муносабатлар каби кўплаб иқтисодий масалаларни чуқур ўрганишни талаб қилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасида асосий воситалар ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг ривожланишига эътибор жуда катта. Республика агросаноат мажмуаси тармоқлари айниқса, қишлоқ

хўжалиги янги техникалар, иш қуроллари, технологияларсиз ривожлана олмайди.

1.3. Касб-ҳунар коллежларининг мақсад ва вазифалари

Таълим тизимида касб-ҳунар коллежи ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танланган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишни таъминлайдиган уч йиллик ўрта касб - ҳунар ўқув юртидир. Касб-ҳунар коллежи тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради; ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-ҳунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини беради.

Касб-ҳунар коллежлари жиҳозланганлик даражаси, педагогик таркибнинг танланганлиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиши жиҳатидан янги типдаги таълим муассасалари ҳисобланади. Улар бир ёки бир неча замонавий касб-ҳунарни эгаллаш ҳамда тегишли ўқув фанларидан чуқур назарий билим олиш имконини беради. Касб-ҳунар коллежларида ўқувчиларга ўз билимларини чуқурлаштириши ва танланган ихтисосликларга эга бўлишни таъминлайди. Касб -ҳунар коллежларининг битирувчиларига давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар берилади. Бу дипломлар таълимнинг кейинги босқичларида ўқишни давом эттириш ёки эгалланган ихтисос ва касб-ҳунар бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини беради.

Касб-ҳунар таълимини ташкил этиш учун қуйидагилар зарур:

- касб-ҳунар коллежлари фаолият кўрсатишнинг норматив базаларининг ишлаб чиқариш ва жорий этиш;
- соҳа учун олий таълим муассасаларининг, ишлаб чиқариш, фан ва маданият соҳасининг мутахассисларини жалб этган ҳолда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни, шу жумладан чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;
- касб-ҳунар таълимини давлат стандартлари асосида ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- касб-ҳунар таълими ўқув муассасалари учун таълим ва касб - ҳунар дастурлари, ўқув-услубий мажмуалар ишлаб чиқиш;
- касб-ҳунар коллежларида тайёрланадиган мутахассисларга нисбатан ихтисос ва касб-ҳунар, малака талабларининг рўйхатини ишлаб чиқиш;
- ҳудудларнинг жуғрофий ва демографик шарт-шароитларини ва тегишли соҳадаги мутахассисларга бўлган маҳаллий эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими таълим муассасаларининг ташкил этилишини ва улар оқилона жойлаштирилишини таъминлаш, уларга ўқувчиларни имкон қадар оиласидан ажратмаган ҳолда қамраб олиш;
- касб-ҳунар коллежларининг моддий - техника ва ахборот базаларини мустаҳкамлаш.

Касб -ҳунар коллежлари таълими сифатини яхшилаш мақсадида профессор-ўқитувчилар давлат аттестациясидан ўтказилиши ва таълим

олувчиларнинг билимини рейтинг асосида баҳолаш тизими тадбиқ этилиши лозим.

2. Ўқитиш методикасининг умумий масалалари.

2.1. Дидактиканинг моҳияти

Ёшларга таълим бериш жараёни жамият тараққиёти, фан-техника тараққиёти, жамиятнинг ўз олдига қўйган мақсади билан чамбарчас боғлиқ. Таълим ва тарбиянинг мазмуни, мақсадининг ўзгариши, дидактика принциплари, услублари ва ташкилий шакллари ҳам ўзгаришга, ривожланишига сабаб бўлади.

Дидактика термини, дастлаб XVII асрда чех педагоги Я.А. Каменский томонидан ишлатилган. У «Буюк дидактика» асарлари (1657 йил) дидактиканинг асосий масалаларини ишлаб чиққан. XIX аср ўрталаридан педагогиканинг алоҳида соҳаси сифатида кўп мамлакатларда ўрганила бошланади. Ўзбекистонда дастлаб жаҳид мактабларида дидактиканинг принципларини (тамоийилларини) ишлаб чиқишга ҳаракат қилинган.

Дидактика (юнонча – *didaktikos* – ўқитадиган, ўргатадиган) – педагогиканинг билим олиш, таълим ва тарбия назариясига оид соҳаси. Дидактика талабаларнинг билим олиш ва шу билиш мазмунига, уни ўзлаштириш ва кўникмалар ҳосил қилиш жараёнини ташкил қилишга оид ҳамма масалаларни ўрганади.

Ҳозирги кунда дидактика соҳаси аввалги эришилган ютуқларни сақлаб қолганни ҳолда янгиликлар билан бойитилиб, Янги босқичга кўтарилмоқда. Бунда мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган халқаро нотижорат фондлари ва ташкилотлари катта ёрдам бермоқда. Жумладан, очиқ Жамият институти Кўмак жамғармасининг Ўзбек Ваколатхонаси (Сорос фонди) IREX, ТАСИС ва ҳакозолар.

Дидактика принциплари ўз навбатида ўқитиш, таълим бериш услубларини ва ташкилий шаклларини ҳам белгилаб беради.

Таълим бериш (дидактика)нинг асосий принциплари қуйидагилар:

- илмийлик ва объективлик;
- назария билан амалиётнинг боғлиқлиги;
- мутахассислар тайёрлашда изчиллик ва системалилик (тизимлилики);
- ўқув жараёнида талабаларнинг онглилиги, фаоллиги ва мустақил фикрлай билиши;
- индивидуал илмий изланишларни талабалар гуруҳи, жамоаси, ўқув жараёни билан бирга қўшиб олиб бориш;
- талабалар олган билим ва кўникмаларни пухталилиги;
- берилаётган билимнинг талабаоплиги;
- ўқув жараёнининг барча шаклларида таълим ва тарбиянинг бирлиги;

Дарс беришнинг шакллари, услублари турли туман. Дарснинг қандай шаклда олиб борилиши бу мақсад эмас. Мақсад ўтирилаётган дарс ҳар бир талабанинг онгига етиб борсин.

2.2. Таълим бериш жараёни мазмуни

Дарс ўтишда энг кўп қўлланиладиган услублардан бири талабалар диққати фикрини қўйилган мақсадни амалга оширишга қаратилган саволлар асосида олиб бориш услубидир.

Семинар дарсларида, айниқса касбий таълим методикаси фанида семинар режаси бўйича атрофлича суҳбат ёки бошқача айтганда, аниқ мақсадга йўналтирилган савол-жавоб асосида дарс ўтиш кенг ёйилган.

Тахлилий фикрлаш савол қўйишдан, муаммони аниқлашдан бошланади. Шунинг учун дарсда савол қўйиш орқали талабаларни ўз фикрини асослаш кўникмасини ҳосил қилиш ниҳоятда катта аҳамиятга эга. Айнан саволлар орқали инсон ноаниқликни бартараф қилишга уринади.

Ўқув режаси бўйича атрофлича суҳбат – бу шундай педагогик услубки, унинг ёрдамида талабалар ўқув жараёнига саволлар ёрдамида жалб этилади. Саволлар орқали талабаларда фикр–мулоҳаза юритиш, ўз фикрини изоҳлашга иштиёқ уйғотилади. Талабалар бир томондан саволларга жавоб беришади, иккинчи томондан эса, ўзлари савол бериш имкониятига эга бўладилар. Ноаниқ вазиятни ойдинлаштириш имконияти каттадир.

Таълим бериш ва ўқитиш, ўқитувчи билан талабалар ўртасида ўқитувчи бошчилигида қўйилган саволларга жавоб бериш жараёнидаги суҳбат тарзида кечади. Савол беришни билиш фикрлай билишни кўрсатади. Шунинг учун дарсда фақатгина ўқитувчи эмас, балки талабалар ҳам бир-бирларига савол билан мурожаат қилишлари, айниқса, кичик гуруҳларга бўлиниб дарс ўтганда катта аҳамиятга эга. Чунки агар талаба савол беришни ўрганмаса, ўзини кўп нарсани билмаслиги ҳақида ўйлаб ҳам кўрмайди. Ваҳоланки, ҳар қандай билиш фаолиятининг асоси саволдан бошланади. Биз савол тузиб, унда ўз фикримизни ифодалашимиз орқали бошқаларни ҳам ўйлашга, ўрганишга ундаймиз. Бизни ўраб турган дунёни билиш, тушунишга савол беришни билган билмаганга қараганда тезроқ эришади, йўл топади. Шароитга қараб иш тутишни, қарор қабул қилишни ўрганади.

Ўқитувчининг саволи талабаларни фанни ўрганишда бошқариш воситаси бўлиб хизмат қилади. Айнан саволлар, уларнинг моҳияти ва вазиятга кўра қўллаш, талабаларни тахлилий фикрлаш қобилиятларини ривожлантириши мумкин.

Бундай услубда дарс ўтганда талабаларнинг сони 25-30 ошмагани маъқул. Дарс ўтишда аудиторияда стол-стулларни жойлаштириш ҳам муҳим рол ўйнайди. Талабалар нисбатан “бўйинини чўзиб” ёки “қайрилиб” ўтиришларидан кўра талабалар иложи борица бир-бирини кўриб турадиган тарзда ўтирганлари маъқул. Энг идеал варианты «П» шаклида, ҳамма вақт ҳам бундай шаклда дарс ўтказиб бўлмайди, аудиторияда бунга имконият йўқ. Кўп илғор педагогларнинг фикрича столларни «арча» шаклида жойлаштирган маъқул. Ҳар бир талаба ўқитувчига нисбатан ярим оборотда жойлаш кичик гуруҳларга бўлиниб, дарс

ўтиш учун ҳам қулай савол-жавоб, давра суҳбати тарзида дарс ўтганда столларни доира шаклида жойлаштириш мумкин.

Ҳамма вақт ҳам аудитория талабга жавоб берадиган даражада бўлмаслиги мумкин. У ҳолда имкониятга кўра талабаларни жойланишини дарс ўтишда қўлланиладиган методга кўра таъминлашга ҳаракат қилинади.

Ўқитувчи талабаларга шундай импульс бериши керак ва унинг раҳбарлигида ўқув материали бутун гуруҳ томонида биргаликда ўрганилиши, ишлаб чиқилиши керак. Ўқитувчи талабаларга шундай импульс бериши керакки, унинг раҳбарлигида ўқув материали бутун гуруҳ томонида биргаликда муҳокама қилиниши, ўрганилиши керак.

Дарсни муваффақиятли бўлишида ўқитувчи томонидан аудиторияда ижобий атмосфера яратилиши муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир талаба саволга жавоб бериш, суҳбат жараёнида тўлақонли суҳбатдош тариқасида қатнашаётганига ишонч ҳосил қилиши керак. Ўзининг фикрида шубҳа қилган саволларни бемалол айта олиши, ҳамда дарсда қўйилган мақсадга эришиш учун фаол қатнашиши керак.

2.3. Педагогик технологиянинг асослари.

Педагогик технология энг мураккаб жараён-инсоннинг таълим-тарбияси билан шуғулланишда асосий восита бўлганлиги туфайли ҳам унинг асослари ҳам шахс мураккаблиги каби хилма-хилдир. Улар орасида тарихий, назарий, ижтимоий, фалсафий, методологик, педагогик, дидактик, физиологик, гигиеник, иқтисодий, мафкуравий, ҳуқуқий-меъёрий, амалий ва бошқалар фарқ қилинади. Умуман, педагогик технологиянинг вужудга келиши илмий жараён сифатида қаралади. Педагогик технология ўқув предмети ва фан сифатида ўзининг ҳаётдаги муносиб ўрнини эгаллаб бормоқда. «Педагогик технология», «Янги педагогик технологиялар», «Замонавий педагогик ва интерфаол технология», «Ахборот ва инновацион технологиялар», «Таълим технологияси», «Техника», «Маҳорат», «Ахборот технологияси», «Ахборот-коммуникация технологиялари», «Таълим методлари», «Тарбия методлари», «Педагогик маҳорат» каби атамалар, тушунчалар, махсус ва танлов курслари, ўқув предметлари шаклланиб ва уларнинг мазмун-моҳияти ўзгариб турмуш ва амалий фаолиятга шиддат билан кириб келмоқда. Умумпедагогик тушунчалар тизимида технология муаммосига илмий ёндашиш кучаймоқда. Педагогик технология ва педагогик фаолият ҳамда ўқитувчи профессиограммаси бир бутун жараён ёки ҳодиса тарзида тасаввур қилинади. Шу нуқтаи назардан, педагогик технология ва педагогик маҳорат ўзаро қондош-эгизакдир. Педагогик технологияни ўқитиш жараёнида қўллаш-сифат ва самарадорликнинг етакчи омилларидан биридир.

Педагогик технологиянинг ўз таркиби ва мазмуни бўйича такомиллашуви, унинг касбий фаолият сифатида самарадорлигининг ортиши узлуксиз давом этади. Бундай динамик жараён таълим тизимида содир бўладиган ўзгаришлар билан гармоник тарзда кечади.

Педагогик технологиянинг умумий тавсифи ва таркибий мазмуни унинг ижтимоий ҳодиса эканлигида намоён бўлади ва таълим-тарбия масалалари билан боғлиқ мақсад ва вазифалар, мотив ва эҳтиёжлар, талаб ва манфаатлар, қизиқиш ва хоҳишларни амалга оширишда рўй-рост кўринади.

2.4. Педагогик технология тамойиллари.

Асосий тамойил-педагогик технологиянинг Ўзбекистон Республикасида таълимнинг учта тури-умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим учун яратилган ва амалиётга жорий этилаётган давлат таълим стандартлари ҳамда таълимнинг бошқа турлари учун тегишли давлат дастурлари ва талабларини бажаришга йўғрилганлигидир. Педагогик технология тамойилларининг манбалари ижтимоий-маънавий ўзгаришлар, янги педагогик-психологик эврилишлар, педагогика-психология ва барча турдаги фанларнинг интегратив ва дифференциатив ривожланиши, дунё педагогикаси ва миллий (маҳаллий) педагогиканинг бой ва илғор тажрибаси, этнопедагогика(халқ педагогикаси)нинг тарихий ва замонавий меросидан келиб чиқади. Пировард натижада, педагогик технология педагогиканинг асосий («олтин») қондасини бажаришга, яъни таълим ва тарбиянинг бирлигини таъминлашга хизмат қилиши лозим. Бунда изчиллик, мақсадлилиқ, умумийлик каби тамойиллар билан бир қаторда педагогик технологиянинг ижтимоий, фалсафий, методологик, дидактик, педагогик, психологик, физиологик, гигиеник, мафкуравий, ҳуқуқий-меъёрий, иқтисодий, тарихий, назарий ва амалий асослари ҳам бараварига қатнашади. Ўқитувчи ва ўқувчининг муносабатига дахлдор тамойилларнинг амал қилиши эса ўқув жараёнининг сифат ва самарадорлигини таъминлашнинг қудратли омилидир.

Педагогик технологиянинг барча тамойиллари ўзаро алоқадорликда ва бир-бирини тақозо этган ҳолда амал қиладилар.

Педагогик технологиянинг ўқитувчи (тарбиячи) томонидан ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчиларга таъсир кўрсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгилаб олинган шахс сифатларини шакллантириш жараёни деса бўлади.

Педагогик технология амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳаси бўлиб ҳисобланади.

Педагогик технология-таълим технологияси, янги педагогик тажриба, янги педагогик технология, ахборот технологияси, янги тажриба, новатор ўқитувчилар тажрибаси, таълим методлари, тарбия методлари каби тушунчаларни қамраб олиши билан биргаликда таълим жараёнида олдинга қўйилган мақсадга эришишнинг йўли, ўзига хос инструментарий бўлиб ҳисобланади.

Демак, педагогик технология дидактик вазифаларни самарали амалга ошириш, шу соҳадаги мақсадга эришиш йўли.

Педагогик технология ва ўқитиш технологияси ўзаро боғлиқ бўлиши билан бирга фарқ қилувчи томонлари ҳам мавжуд.

Педагогик технология таълим-тарбия жараёнининг ҳамма соҳаларини қамраб олувчи яхлит тизим бўлса, ўқитиш технологияси маълум фанларни ҳозирги дидактик талаблар асосида ўқитишнинг яхлит тизимини ташкил қилади.

Уларнинг ўзаро боғлиқлиги «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талаблари асосида ишлаб чиқилган давлат таълим стандартларида ўз ифодасини топган.

1. Янги педагогик технологиянинг методик асослари давлат таълим стандартлари бўлиб ҳисобланади. Давлат таълим стандартларида талаба(ўқувчи) эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма, малакалар мезони белгилаб берилган. Билим, кўникма ва малакалар ДТС талабларидан паст бўлмаслиги керак.

2. Педагогик технология ва ўқитиш технологияларининг мақсади битта-ижодий тафаккур соҳибини етиштиришдан иборат. Бу мақсад-давлат таълим стандартларининг бош талабидир. Таълим жараёнидаги ҳар бир технология, берилган топшириқлар ўқувчининг ижодий фикрлашига ва ижодий ривожланишига олиб келсин. Шундай вазият яратиш керакки, ўқувчи(талаба) ўз хоҳиши билан излансин, тафаккурини ривожлантирсин, интиلسин, унда фанни эгаллашга қизиқиш уйғонсин.

3. Ҳар бир машғулотда бериладиган топшириқлар умумий вақтнинг 20-25% ини эгалласин, ўқувчининг ижодий тафаккур асосида иш олиб бориши эса вақтнинг 70-80% миқдорига тўғри келсин. Ўқувчи кўпроқ амалий билимларни эгалласин ва ундан назарий хулосалар чиқара олсин.

4. Ўқитиш технологиясида билим бериш, билим олиш усулини танлаш ва ўрганишга катта аҳамият бериш, билим олишнинг баҳс-мунозара асосида амалга ошишини таъминлаш.

5. Ўқитиш усули-технологияси янги педагогик технологияларнинг асоси бўлиб ҳисобланади.

6. Таълим жараёнида дарсларни баҳс-мунозара, семинар, ўйинлар, диспутлар, қувноқлар ва зукколар мусобақаси тарзида ва ҳар хил театрлашган вазиятлар шаклида ташкил этиш, яъни таълимда табақалаштирилган ёндашувни амалга ошириш лозим.

7. Таълим жараёнининг таянч билимларни амалиётга татбиқ этиб, ривожлантириб бориш асосида ва тизимли тарзда ташкил этилиши янги педагогик технология ва ўқитиш технологияларининг узвийлигини таъминловчи - локал (битта йўналиш) ҳолатининг самара беришига олиб келади.

Ҳозирги илмий-техник тараққиёт асрида таълимни технологиялаштириш олдига бир қатор вазифалар қўйилган.

Ҳар бир дарс таълим берувчи, тарбияловчи ва ривожлантирувчи мақсадларни кўзда тутиб амалга оширилади.

Ўқув жараёнида мотивация, билиш фаолияти, бошқариш фаолияти каби ўзига хос технологик вазифалар мавжуд:

1.Мотивация - ўқувчилар диққатини тортиш, ички туйғу-истак, заруратни шакллантиришдир. Ўқув жараёнида ўқувчи ва ўқитувчи учун ҳам асосий ҳаракатлантирувчи куч-ички мотивация бўлиши керак.

2.Билиш фаолиятида эътиборни асосан қуйидагиларга қарата бориш керак: ўқувчиларда ташаббускорлик, мустақиллик, билимларни пухта ўзлаштириш истагини пайдо қилиш, зарур малака ва кўникмаларни ҳосил қилишга мойиллик туғдириш, тафаккур ривожига жиддий эътибор қаратиш ва ҳ.к..

Бошқариш фаолиятининг вазифалари берилаётган билим, кўникма ва малакалар тизимини ташкил этиш билан боғлиқдир. Дарсда қўлланилаётган технологияларга уларнинг мониторинги асосида ва пировард натижаси орқали баҳо берилади.

2.5. Инновацион технологиялар асосида иқтисодий фанларни ўқитиш

«Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган туб ислохотларнинг асосий йўналишларини англаб олмоқ лозим. Улар қуйидаги йўналишлардир:

- таълим мазмунини, тизимини ислоҳ қилиш;
- таълим-тарбия бошқарувини ислоҳ қилиш;
- таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механизмни яратиш;
- ота-она, ўқитувчи-ўқувчининг таълим жараёнига бўлган янгича қарашларини шакллантириш;
- бу туб ислохотларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи-янги педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишдан иборат.

Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш-инновацион педагогикани майдонга олиб чиқди. «Инновацион педагогика» термини ва унга хос бўлган тадқиқотлар Ғарбий Европа ва АҚШда XX асрнинг 60-йилларида пайдо бўлди. Инновацион фаолият Ф.Н.Гоноболин, С.М.Годнин, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, А.И.Шчербаков ишларида тадқиқ этилган. Бу тадқиқотларда инновацион фаолият янгилик ва илғор педагогик тажрибаларни кенг ёйиш нуқтаи назаридан ёритилган.

Х.Барнет, Дж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М.Майез, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем ишларида инновацион жараёнларни бошқариш, таълимдаги ўзгаришларни ташкил этиш, инновациянинг «ҳаёти ва фаолияти» учун зарур бўлган шарт-шароитлар масалалари таҳлил килинган.

Янгилик киритишнинг ижтимоий-психологик аспекти америкалик инноватик Э.Роджерс томонидан ишлаб чиқилган. У янгилик киритиш жараёни қатнашчиларининг тоифалари таснифини, унинг янгиликка бўлган муносабатини, уни идрок қилишга шайлигини тадқиқ этади.

Олий мактаб ўқитувчисининг инновацион фаолияти олий мактаб педагогикасининг бош муаммоларидан биридир.

Инновация (инглизча innovation) – янгилик киритиш, янгиликдир.

А.И.Пригожин инновация деганда, муайян ижтимоий бирликка-ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги, нисбатан турғун унсурларни киритиб боровчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. Бу инноватор фаолиятидир.

Тадқиқотчилар (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой, А.Г.Кругликов, А.С.Ахиезер, Н.П.Степанов ва бошқалар) инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишнинг икки ёндашувини ажратадилар: янгиликнинг индивидуал микросатҳи ва алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсирини микросатҳи.

Биринчи ёндашувда, ҳаётга жорий этилган қандайдир янги ғоя ёритилади.

Иккинчи ёндашувда, алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллашидир.

Бу концепция янгилик киритишга нисбатан ўлчанадиган жараён эканлигидан келиб чиқади.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараёнининг схемаси берилади. У қуйидаги босқичларни қамраб олади:

1. Янги ғоя туғилиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у кашфиёт босқичи деб ҳам юритилади.

2. Ихтиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.

3. Яратилган янгиликни амалда қўллаш билиш босқичи.

4. Янгиликни ёйиш, уни кенг тадбиқ этиш босқичи.

5. Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.

6. Янги муқобиллик асосида, алмаштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасини қисқартириш босқичи.

7. В.А.Сластенин янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўналтирилган янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалар билан қондириш, деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга, янгилик киритишнинг оддий жараёнлари киритилади. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга тааллуқлидир.

Иккинчи шаклга, янгиликни кенг қўламда ишлаб чиқиш тааллуқлидир.

Янгилик киритиш ҳам ички мантиқ ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини ифодаладиган динамик тизимдир.

Педагогик инновацияда «янги» тушунчаси марказий ўрин тутаяди. Шунингдек, педагогика фанида хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғонади.

Хусусий янгилик В.А.Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутди.

Мураккаб ва прогрессив янгиланишга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси шартли янгилик ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик аниқ объектда янгиликнинг фойдаланиши билан белгиланади.

Субъектив янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари фарқланади. Янгилик - бу восита: янги метод, методика, технология ва бошқалар.

«Инновация» - бу таълим: маълум босқичлар бўйича ривожланадиган жараён.

В.И.Загвязинский «янги» тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги «янги» фақатгина бу ғоя эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир.

Р.Н.Юсуфбекова педагогик янгиликка ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмун сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н.Юсуфбекова инновацион жараён тузилмасининг уч блокини фарқлайди:

Биринчи блок - педагогикадаги янгини ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янги, педагогик янгиликнинг таснифи, янгини яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, уни ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлиги, анъана ва новаторлик, педагогикадаги янгини яратиш босқичлари киради.

Иккинчи блок - янгини идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгини баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги.

Учинчи блок – янгидан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгини тадбиқ этиш, фойдаланиш ва кенг жорий этиш қонуниятлари ва турларидир. М.М.Поташникнинг инновация жараёнлари талқинлари ҳам эътиборга моликдир. У инновация жараёнининг қуйидаги тузилмасини беради:

- фаолият тузилмаси-мотив-мақсад-вазифа-мазмун-шакл-методлар-методика компонентлари йиғиндиси;
- субъектив тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- мазмун тузилмаси – ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув(ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқилиши ва ўзлаштирилиши;
- босқичликка асосланган ҳаётий даврийлик тузилмаси-янгиликнинг пайдо бўлиши-илдам-ўсиш-етуклик-ўзлаштириш-диффузия (сингиб кетиш, тарқалиш) – замонавийлаштириш;

- бошқарув тузилмаси – бошқарув ҳаракатларининг 4та турининг ўзаро алоқаси: режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик қилиш, назорат қилиш;
- ташкилий тузилма – диагностик, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, татбиқ этувчи.

Инновация жараёни-таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Педагогикага оид адабиётларда инновацион жараёни кечишининг 4та асосий қонунияти фарқланади:

- педагогик инновация муҳитининг аёвсиз бемаромлик қонуни;
- ниҳоят амалга ошиши қонуни;
- педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонуни;
- қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни;

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчи-талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи–талаба асосий фигурага айланади.

Шунинг учун олий ўқув юртлари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратга оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади.

2.6. Инновацион педагогик технологияларни таълим жараёнида қўллаш.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлари асосида замонавий маданият ва иқтисодийнинг педагогик шакл ва воситаларини ишлаб чиқиш, амалиётга жорий этишга алоҳида аҳамият берилган.

Шу жиҳатдан ҳам умумий ўрта таълим мактабларида давлат таълим стандартлари бўйича кўзда тутилган иқтисодий таълим ва иқтисодий тарбияни

такомиллаштириш, уни ўқувчилар онгига сингдириб бориб, иқтисодий тафаккурни шакллантириш муаммоси долзарбдир.

Чунки ҳар бир ўқувчи-талаба бозор муносабатлари ривожланиб бораётган бир даврда – уни ўраб турган иқтисодий воқеликни, унда кечаётган жараёни англаши, тадқиқ ва таҳлил қилиб, хулосалар чиқариш имконига эга бўлиши лозим. Бу эса ҳар бир фуқародан иқтисодиёт назариясининг асосларидан хабардор бўлишини, уни амалда жорий қилиш йўл ва воситаларини талаб даражасида ўзлаштиришини тақозо этади. Бу масалалар, асосан, ўқув муассасаларида амалга оширилади.

Иқтисодий тарбиянинг бош мақсади – ёшларда иқтисодий саводхонликни, иқтисодий онгни, иқтисодий маданиятни юксалтиришдан иборатдир. Бу эса шахснинг камол топиш фаолияти воситасида аниқ иқтисодга боғлиқ, назарий билимлар тизимини, шунингдек, иқтисодий билим, кўникма ва малакалар мажмуаси, ўрганувчининг иқтисодий онгига бевосита таъсир этишга имкон берувчи босқичларни амалга оширишдир.

Ўқувчи-талабалар босқичма-босқич узлуксиз таълим жараёнида иқтисодий билим асосларини ўрганиш мобайнида уларнинг тафаккурлари ҳам шакллана боради. Улар қуйидаги билимлар мажмуи бўлиб хизмат қилади: шахснинг эҳтиёж имкониятларини ҳисобга олиб, аниқ режа ва дастурлар тузиб, ўзига хос услуб ва методлар асосида амалга оширишда; шахснинг мустақил фаолиятида самарали ўрин тутадиган аниқ иқтисодий тушунчаларни; иқтисоднинг сиёсат ва бозор муносабатлари билан боғлиқ қонуният асослари ва улардан амалда фойдаланиш йўл-йўриқларини; мустақил фаолият кўрсатишда зарур бўладиган барча иқтисодий билим, кўникма ва малакалар мажмуини ўзлаштиришни; ҳаётда қайси соҳани танлашидан қатъи назар, эҳтиёж даражасида иқтисодий тайёргарликни ўзида шакллантиришни; иқтисодий билим асосларидан тўғри ва мақсадга мувофиқ ҳолда фойдалана олиш-шахс баркамоллигини белгиловчи ахлоқий сифатларидан бири, деб қарашни; иқтисодий билим асосидан хабардорликни ўз фаолияти давомида жамият ва давлат иқтисодий, ҳуқуқий сиёсати асосида намоён этади.

Бугунги кундаги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоқлари билан бир қаторда, маърифат ва маданият ҳамда иқтисодий соҳаларга, шу жумладан, ижтимоий-гуманитар, иқтисодий билимлар доирасига ҳам замонавий педагогик технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда.

Замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш илмий муаммо сифатида иқтисодий йўналишдаги ўқув юртларида махсус илмий тадқиқотлар олиб боришни кўзда тутди. Бунда энг аввало, қуйидагиларни аниқлаш лозим:

- замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш учун ижтимоий-педагогик асослар мавжудлигини аниқлаш;
- таълим мажмуи сифатида нимани англашиши ва қандай таркибий қисмлардан ташкил топганлигини белгилаш;

- педагогик технологиянинг функционал мажмуи жараён сифатида нималардан иборатлигини аниқлаш;

- замонавий педагогик технологиялар «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» мақсадларига қай даражада тўғри келиши ва уни баҳолаш мумкинлигини кўрсатиб бериш;

- педагогик технологиянинг мажмуалар назариясининг асосий қонуниятларига мослигини назоратда тутиб туриш йўл-йўриғини ишлаб чиқиш.

Шуни айтиш лозимки, замонавий педагогик технологиялар, педагогика илмининг тадқиқот объекти сифатида, аниқ фанларни ўқитиш услуби бўлибгина қолмай, балки ижтимоий-иқтисодий фанларни ўқитишга ҳам янгича ёндашув сифатида қайд қилиниши керак.

Ҳозирги кунга келиб, жамиятимиз жадаллик билан тараққий этиб, иқтисодий ва сиёсий мавқеи кундан-кунга ортиб бормоқда. Бироқ ижтимоий соҳада ва айниқса, таълим-тарбия жараёнида умумий тараққиётдан биров орқада қолиш сезилмоқда. Бундай нохуш вазиятдан чиқиб кетиш йўлларида бири таълим-тарбия жараёнини қабул қилинган давлат стандартлари асосида технологиялаштиришдир.

Ривожланган бир қатор мамлакатларда муваффақият билан қўлланиб келаётган илғор педагогик технологияларни ўрганиб, халқимизнинг миллий педагогика анъаналаридан ҳамда таълим соҳасининг шу кундаги ҳолатидан келиб чиққан ҳолда республикамизнинг миллий педагогик технологиясини яратиш бугунги куннинг талабидир.

Ҳозирги вақтда таълимни ахборотлаштиришда асосий йўналиш турли ўқув фанлари бўйича педагогик дастур воситаларини яратишдан иборат бўлиб қолди. Бироқ мавжуд ва ишлаб чиқиляётган компьютер техникаси базасидаги педагогик дастур воситалари ўқитиш нуқтаи назаридан таълим сифатида муҳим силжишларга олиб келиши мумкин эмас. Бунинг сабабларидан бири компьютер технологияларини анъанавий ташкил этилган ўқитиш жараёнига жорий этила бошланганлигида бўлиб, ўз мазмуни ва методи бўйича бу технология аниқ мақсадга йўналтирилмаган. Шу муносабат билан иқтисодий таълим тизимида ахборот технологияларини жорий қилиш муаммо ва истикболларини кўриб чиқиш фавқулодда муҳимдир.

Иқтисодий фанларни ўқитишда инновацион педагогик технологияларни қўллаш орқали узлуксиз таълим самарадорлигини оширишга алоҳида эътибор берилаяпти. Педагогик технологиялар – таълим бериш ва замонавий ахборот технологияларини қўллаш ёрдамида талабаларнинг шахсий сифатларини ривожлантириш ва такомиллаштириш имкониятини берувчи ўқув воситалари бўлиб, у ўзига хос дидактик ва услубий асосга эга.

Иқтисодий фанларнинг ўқитилиш сифати ва самарадорлигини ошириш мақсадида, педагогик технологияларни замонавий ахборот технологиялар имкониятлари асосида уч турдаги ўқув машғулотларига, яъни маъруза, амалий

ва лаборатория машғулотларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда комплекс ҳолда қўллаш тавсия этилади.

Иқтисодий фанлардан ўрганилаётган материалларнинг ўқув соатлари миқдори ҳисобга олинган ҳолда мавзу блокларига ажратилади, ҳар бир маъруза мавзу блокига 2-8 ўқув соати оралиғида вақт ажратилади ҳамда ушбу мавзу блокига мос амалий ва лаборатория машғулотлари мазмуни ва ҳажми белгиланади. Бу усулда ҳар бир мавзунини ўрганишдаги ички изчиллик ва узвийлик тўла сақланади ва талабаларда мавзуга оид малака ва кўникмаларни тўлароқ ва мақсадлироқ шакллантириш имконияти кучаяди.

Инновация технологиялари ўқитиш жараёнида юқори малакали, рақобатбардош ўқитувчи кадрлар тайёрлаш, уларнинг касбий омилкорликларини шакллантириш, методик маҳоратини кўтариш, ўқитувчи-педагогларни замонавий педагогик технологиялар билан қуроллантириш омили бўлиб қолмоқда.

Иқтисодий фанларни ўқитиш жараёнида қўллаш мумкин бўлган баъзи бир тренинглар (технологияларга)га тавсифнома бериб, баъзиларини ўтказиш тартиби тўғрисида методик тавсифнома бериб ўтамыз:

«ТАРМОҚЛАР» методи - ўқувчи-талабани мантиқий фикрлаш, умумий фикр доирасини кенгайтириш, мустақил равишда адабиётлардан фойдаланишни ўргатишга қаратилган.

«3х4» методи - ўқувчи-талабаларнинг эркин фикрлаши, кенг доирада турли ғояларни бера олиши, таълим жараёнида яқка, кичик гуруҳ ҳолда таҳлил этиб, хулоса чиқара олиши, таъриф бера олишига қаратилган.

«БЛИЦ-ЎЙИН» методи – ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантиқий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида кўп, хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган.

«ИНТЕРВЬЮ» техникаси - ўқувчи-талабаларга савол бериш, эшита олиш, тўғри жавоб бериш, саволни тўғри тузишни ўргатишга қаратилган.

«ИЕРАРХИЯ» техникаси – оддийдан мураккабга, мураккабдан оддийга ўтиш усуллари қўллаш орқали уларни мантиқий, танқидий, ижодий фикрлашга ўргатишга қаратилган.

«БУМЕРАНГ» техникаси - ўқувчи-талабаларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бера олиш, фикрини эркин ҳолда баён эта олиш ҳамда бир дарс давомида барча ўқувчи-талабаларни баҳолай олишга қаратилган.

«ТАЛАБА» тренинги - ўқувчи-талабалар билан индивидуал ҳолда ишлаш ўқитувчи ва талаба ўртасидаги тўсиқни йўқ қилиш, ҳамкорликда ишлаш йўллари ўргатишга қаратилган,

«ЎҚИТУВЧИ ШАХСИ» тренинги – ўқитувчининг инновацион фаолиятини очиб берувчи «Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар» мавзусидаги

мустақил фикрлашга, ижодий иншо ёзиш орқали фикрларни баён қилишга қаратилган.

«МУЛОҚОТ» техникаси ўқитувчиларни аудитория диққатини ўзига жалб этиш, дарс жараёнида ҳамкорликда фаолият кўрсатишга, уни ташкил этишни ўргатишга қаратилган.

«БОШҚАРУВ» техникаси ўқитувчиларни аудиторияни бошқаришдаги усуллари ҳамда ўқувчи-талабаларни иш жараёнида бошқариш усуллари билан таништирувчи ва шунга ўргатишга қаратилган.

Фикрлар ҳужуми (ақлий ҳужум)

«Ақлий ҳужум» - муаммоларни ҳал қилишда кенг қўлланадиган анчагина машҳур методдир. Бу усул катта миқдордаги ғояларни йиғиш, талабаларни айтиб бир хил фикрлаш инерциясидан ҳоли қилиш, ижодий вазифаларни ечиш жараёнида дастлаб пайдо бўлган фикрларни енгишдир. У қатнашчиларни ўз тасаввурлари ва ижодларидан фойдаланишга ундайди ва берилган ҳар қандай муаммога кўп сонли ечимлар топишда ёрдам беради (Бу вазиятда мен нима қилишим керак? Бу тўсиқни қандай бартараф қилишимиз керак?). Ақлий ҳужум қадриятларни танлаш ва муқобилларини аниқлашга ёрдам беради.

Ақлий ҳужумни ўтказиш қоидалари, фойдаланиш усуллари қуйидагилардан иборат:

1. Ўйлаш жараёнида ҳеч қандай баҳолашларга йўл қўйилмайди. Агар ўйлаш жараёнида ғояларни баҳолайдиган бўлсак, қатнашчилар эътиборларини ўз фикр ва ғояларини ҳимоя қилишга қаратиб, уларнинг янгилиги ва яхшилари устида бош қотирмай қўядилар. Баҳолаш қоидадан истисно қилиниши керак.
2. Ҳаммани ўта хилма-хил қутилмаган ғоялар доирасида ўйлашга ундаш керак. Ҳақиқатдан ҳам ақлий ҳужумда қутилмаган ғоялар юзага келмас экан, айрим қатнашчилар ўз шахсий фикрларини қайта кўриб чиқишлари аниқ бўлиб қолади.
3. Ғоялар миқдори рағбатлантирилади. Миқдор деярли доимо ўсиб, сифатга айланади. Тезкор изчилликда катта миқдорда ғоялар пайдо бўлганда, одатда баҳолаш истисно қилинади.
4. Ҳар бир киши ўзгалар ғоясига асосланиши ва уларни ўзгартириши мумкин. Олдин таклиф этилган ғояларни бириктириш ёки ўзгартиришга кўпинча сабаб бўлганлардан кўра яхшироқ ғояларни келтириб чиқаради.

Самарали «Ақлий ҳужум» методидан фойдаланиш қуйидагиларни тақозо этади:

- қатнашчилар бемалол ўтирадиган қилиб жойлаштирилади;
- ғояларни ёзиш учун доска ёки варақлар тайёрлаб қўйилади;
- муаммо аниқланади;
- иш қоидалари белгиланади;

- ғоялар ҳеч қанақасига баҳоланмайди;
- фикрларга тўлиқ эркинлик берилади;
- миқдорга интилиш;
- ўқиш, қайта ўзгартириш ва бошқалар;
- ғоялар ҳақида сўраш ва айтилиши билан ёзиб олиш;
- қоғоз варақлари тўлганда, уларни деворларга осиб қўйиш;
- ўзидан қўшиб янги ғояларни рағбатлантириш;
- ишни давом эттириш ва ўзгалар ғоясига аралашмаслик.

«Ақлий ҳужум» методининг моҳияти ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Бунда мақсад берилган қисқа вақт ичида маълум муаммонинг ечимини топишга қаратилгандир. Бу психотехник ўйин машғулот жараёнида ижодий ва ноандоза фикрлашни уйғотади. Битта ёки бир неча гуруҳ ташкил этилади ва улар олдида муаммо қўйилади. Талабалар ўз олдида қўйилган муаммони ечиш учун турли ғояларни илгари суради. Ечим вариантлари қанча кўп бўлса, танлаш жараёни шунчалик осон бўлади. Ҳар бир илгари сурилган ғояни атрофлича кўриб, кенгайтирилади ва улар орасидан энг тўғри ғояни муаммонинг ечими сифатида қабул қилинади. Муаммони ечиш вақти олдиндан белгилаб олинади ва унга қатъий амал қилинади. «Ақлий ҳужум» ўйини қийин вазиятлардан қутулиш чорасини тез топишга, муаммони кўра билиш чегараларини кенгайтиришга, фикрлаш бир хиллигини йўқотишга ва кенг доирада тафаккур юритишга имкон беради. Бундан ташқари жамоадаги муносабатлар ўзгаради, курашиш кайфиятидан ижодий ҳамкорлик кайфиятига ўтилади ва гуруҳ янада жипслашади.

«Тармоқлар» (Кластер) методи

Бу усулнинг маъноси – фикрларнинг тармоқланиши. «Кластер» технологияси – педагогик стратегия бўлиб, у ўқувчи- талабаларни бирон бир мавзунини чуқур ўрганишларига ёрдам беради. Ўқувчи-талабаларни мавзуга тааллуқли тушунча ёки аниқ фикрни эркин ва очиқ равишда кетма-кетлик билан узвий боғланган ҳолда тармоқлашларига ўргатади. Бу усул бирон мавзунини чуқур ўрганишдан аввал ўқувчи-талабаларнинг фикрлаш фаолиятини жадаллаштириш ҳамда кенгайтириш учун хизмат қилади. Шунингдек, ўтилган мавзунини мустаҳкамлаш, умумлаштириш ҳамда ўқувчи-талабаларни шу мавзу бўйича тасаввурларини чизма шаклида ифодалашга ундайди.

«Бумеранг» технологияси

Бу технология бир машғулот давомида ўқув материални чуқур ва яхлит ҳолатда ўрганиш, ижодий тушуниб етиш, эркин эгаллашга йўналтирилган. У турли мазмун ва характерга (муаммоли, мунозарали, турли мазмунли) эга бўлган мавзуларни ўрганишга яроқли бўлиб, ўз ичига оғзаки ва ёзма иш шакллари қамраб олади. Ҳар бир машғулот давомида талабаларнинг турли топшириқларни бажариши, навбат билан ўқитувчи ёки талаба, иқтисодчи ёки тадбиркор ролида бўлиши, керакли баллни тўплашига имконият яратади.

«Бумеранг» технологияси танқидий фикрлаш ва мантиқни шакллантиришга имконият яратади ҳамда ғоя ва фикрларни ёзма ва оғзаки шаклларда баён қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Мазкур метод тарбиявий характердаги қатор вазифаларни амалга ошириш имконини беради, яъни бўлажак иқтисодчиларда жамоа билан ишлаш маҳорати, муомалалик, хушфеъллик, ўзгалар фикрига ҳурмат, раҳбарлик сифатларини шакллантириш, ишга ижодий ёндашиш, ўз фаолиятини самарали бўлишига қизиқиш, ўзини холис баҳолаш кабилар.

«Веер» (елпиғич) технологияси

Бу технология мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар муаммо характердаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича ахборот берилади ва уларнинг ҳар бири алоҳида муҳокама этилади. «Веер» технологияси танқидий, таҳлилий, аниқ ва мантиқий фикрларни ривожлантиришга ҳамда ўз ғоялари ва фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда баён этиш ҳамда ҳимоя қилишга имконият яратади.

Ушбу технология мавзунинг ўрганишнинг турли босқичларида қўлланилиши мумкин:

- бошида ўз билимларини эркин фаоллаштириш;
- мавзунинг ўрганиш жараёнида унинг асосларини чуқур фаҳмлаш ва англаб етиш;
- якунлаш босқичида олинган билимларни тартибга солиш.

Асосий тушунчалар қуйидагилар:

1. Аспект (нуқтаи назар) билан предмет, ҳодиса ва тушунча текширилади.
2. Афзаллик – бирор нарса билан қиёслангандаги устунлик, имтиёз.
3. Фазилят – ижобий сифат.
4. Нуқсон – номукамаллик, қоидаларга, мезонларга номувофиқлик.
5. Хулоса – муайян бир фикрга, мантиқий қоидалар бўйича далилдан натижага келиш.

Таълимдан ташқари бу технология тарбиявий характердаги қатор вазифаларни амалга ошириш имконини беради:

- жамоа, гуруҳларда ишлаш маҳорати;
- муаммолар, вазиятларни турли нуқтаи назардан муҳокама қилиш маҳорати;
- муросали қарорларни топа олиш маҳорати;
- ўзгалар фикрига ҳурмат;
- хушмуомалалик;

- фаоллик;
- ишга ижодий ёндашиш;
- муаммога диққатни жамлай олиш маҳорати.

Таълим самарадорлигини оширишда «Блиц-ўйин», «Чорраҳа», «Муомала технологияси» каби иш ўйинларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Масалан, «Агар мен ... бўлсам», «Мен шундай қилган бўлар эдим» кабилар.

«Иқтисодчи» технологияси (Муаллифлик)

Бу усул интерфаол технология бўлиб, талабаларда фикрий боғлиқлик, мантиқ, хотиранинг ривожланишига имконият яратади, қандайдир муаммони ҳал қилишда ўз фикрини очиқ ва эркин ифодалаш маҳоратини шакллантиради. Иқтисодий ибораларни педагогик терминлар билан тўлдиришда ёрдам беради.

«Иқтисодчи-рахбар» технологияси

Бу усул талабаларни ижодий, мустақил, образли фикрлашга ўргатади. Иш режасини тузиш, танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Масалан, «Ўзини-ўзи бошқариш», «Раҳбарнинг ташкилий қобилиятлари», «Замонавий тадбиркор шахси», «Замонавий иқтисодчининг шахси» деб номланувчи мавзуларнинг якунида «Иқтисодчи-рахбар» деган янги усулдан фойдаланилади. Ҳар бир талабага варақлар тарқатилади, уларда «Мен-фирма директори», «Мен-ректор», «Мен-банкир», «Мен-тадбиркор», «Мен-депутат» каби саволлар ёзилган бўлади. Ҳар бир гуруҳ талабаси ўзига тушган фаолиятни таърифлаб, мазмунини очиқ беради, унинг иш юритиши ва ҳатто, кийинишигача гапириб беради. Жавоб берувчи талабага бериладиган саволларнинг 5-7 тадан ошмаслиги шарт. Охирида таҳлил қилинган образнинг иши ва унинг касбий сифатлари, меҳнат фаолиятининг мазмуни, иш шароитлари, ўзига хос ҳаракатларининг манзараси ифодаланади.

Бу ўйин-усули талабаларни ижодий, мустақил, образли фикрлашга ўргатади. Иш режасини тузиш, танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиради.

Психотехник ўйинлар дидактик ўйинларнинг ўзига хос хусусиятига эга бўлган тури ҳисобланади. Бу ўйинлар ўқув жараёнида керак бўлувчи малака, хотира, фикрлаш, диққат ва тасаввур кабиларни шакллантирувчи ўқитиш усули ҳисобланади. Психотехник ўйинлар кўпроқ умумий малакаларни ривожлантиришга қаратилгандир.

Масалан, ўқув жараёнида билимларни тартиб-тизимига солиш уларни мустаҳкам эгаллашга ёрдам беради. Ахборотни тизимга солиш жараёнида талабадан диққат талаб этилади. Бунда талабага тартибсиз ҳолда ахборот тарқатилиб, уларни маълум белги асосида гуруҳларга ажратиш юклатилади.

Пресс-экспресс услубиёти асосида ташкил этилувчи ўйинлар талабаларнинг билимларини мустаҳкамлашга ёрдам бериш билан бирга уларни ҳозиржавобликка ўргатади. Бунинг учун ўқитувчи томонидан маълум мавзуга бағишланган ва қисқа жавоб талаб этувчи 10-15 та савол тузилиши лозим. Ҳар

бир жавоб учун 2-3 сония ажратилади. Яъни талабалардан қисқа вақт ичида оғзаки жавоб бериш талаб этилади. Бу жараёнда талаба ўзи билган ахборотлар ичидан керакли жавобни тез топишни ўрганади.

«Скарабей» технологияси

«Скарабей» интерфаол технология бўлиб, у ўқувчи-талабаларда фикрий боғлиқликни кучайтиради, мантиқ ва хотиранинг ривожланишига имконият яратади. Талабаларда муаммони ҳал қилишда ўз фикрини очик ва эркин ифодалаш маҳоратини шакллантиради. Мазкур технология мустақил равишда билимнинг сифати ва савиясини холис баҳолаш, ўрганилаётган мавзу ҳақидаги тушунча ва тасаввурларни аниқлаш имконини беради ҳамда турли ғояларни ифодалаш ва улар орасидаги боғлиқликларни аниқлашга имкон яратади.

«Скарабей» технологияси ўқувчи-талабалар томонидан осон қабул қилинади, чунки у фаолиятнинг фикрлаш, билиш хусусиятлари инобатга олинган ҳолда ишлаб чиқилган. У талабалар тажрибасидан фойдаланишни кўзда тутаяди, фаол ижодий излаш ва фикрий тажриба ўтказиш имкониятларига эга. «Скарабей» технологияси алоҳида ишларда, кичик гуруҳларда ва машғулотлар ўтиш жараёнида қўлланилиши мумкин.

«Скарабей» технологиясидан ўқув материалининг турли босқичларини ўрганишда фойдаланилади:

- бошида-ўқув фаолиятини рағбатлантириш сифатида («Ақлий хужум»);
- мавзуни ўрганиш жараёнида-унинг моҳияти, тузилиши ва мазмунини белгилаш; улар орасидаги асосий қисмлар, тушунчалар, алоқалар характерини аниқлаш; мавзуни янада чуқурроқ ўрганиш, янги жиҳатларини кўрсатиш;
- охирида-олинган билимларни мустаҳкамлаш ва якунлаш мақсадида.

Мазкур технологиянинг айрим афзалликлари сифатида идрок қилишни енгиллаштирувчи чизма шакллардан фойдаланишни кўрсатиш мумкин.

Таълимдан ташқари «Скарабей» технологияси тарбиявий характердаги қатор вазифаларни амалга ошириш имконини беради:

- ўзгалар фикрига ҳурмат;
- жамоа билан ишлаш маҳорати;
- имкониятни кўрсатиш эҳтиёжи;
- хушмуомалалик;
- ишга ижодий ёндашиш;
- ўз қобилияти ва имкониятларини текширишга ёрдам беради;
- «мен»лигини ифодалашга имкон беради;
- ўз фаолияти натижаларига масъуллик ва қизиқиш уйғотади.

Психотехник ўйинлар дидактик ўйинларнинг ўзига хос хусусиятига эга бўлган тури ҳисобланади. Бу ўйинлар ўқув жараёнида керак бўлувчи малака, хотира, фикрлаш, диққат ва тасаввур кабиларни шакллантирувчи ўқитиш усули

ҳисобланади. Психотехник ўйинлар кўпроқ ўқувчи-талабаларни билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Инновацион технологиялар бўйича мутахассислар томонидан юқоридаги технологиялар тавсия қилинган. Бу фаолиятни турли йўналишлар бўйича бажариладиган ишлар қуйидаги ташкил этади:

- олий мактаб ўқитувчиларини янги педагогик технологияларга ўқитиш;
- таълим муассасаларининг фан ўқитувчиларини ўқитиш;
- таълим муассасаларининг айрим тоифадаги раҳбар кадрларини ўқитиш;
- академик гуруҳлар мураббийларини тарбиявий технологияларга ўқитиш.

Шу йўналишлар бўйича замонавий педагогик технологиялар ишлаб чиқиш, технологик хариталар тузиш, тарқатма материаллар тайёрлаш ва улардан амалиётда фойдаланиш лозим. Бундай фаолиятда кўчма семинарлар ҳам амалга оширилади. Кўчма семинарларни тайёрлаш ва ўтказишда ҳар бир ўқув юртининг ўқув-тарбия жараёни хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда дастурлар яратилади.

Бугунги кунда Олий ва ўрта махсус ўқув юртлари таълим соҳасида иқтисодий фанларни ўқитиш, иқтисодий таълим-тарбия, ўзлаштирилган иқтисодий билимлар даражасини замонавий педагогик технологияларга суянган ҳолда ташкил қилиш, баҳолаш, иқтисодий фанлар бўйича янги ўқув дастурларини яратиш муҳим муаммолардан биридир. Шу ўринда айтиш керакки, иқтисодий тарбия тизимини ишлаб чиқишда узлуксизлик, яхлитлик ва боғлиқликни таъминловчи «босқичли таълим» концепцияси тавсия этилди. Концепция негизида мактабгача таълим соҳасида ўзлаштирилган элементар иқтисодий таълим-тарбиядан то иқтисодий маданиятлик даражасигача бўлган жараён қамраб олинади. Бу жараён тарбияланувчиларга иқтисодий тайёргарлик, иқтисодий тафаккур, фикрга эғалик, иқтисодий онг ва иқтисодий маданиятлик каби сифатларни етказишни талаб қилади.

Маълумки, билимларни назорат қилиш ҳамда баҳолашнинг рейтинг тизимига ўтилгунига қадар ўқув жараёни фақат ўқитувчи(педагог)нинг маҳоратига асосланган бўлиб, билим олишни ўқувчи-талабанинг фаоллиги, ижодий меҳнати асосида ташкил этишга имкон бермас эди, берилаётган билимлар миқёси ошиб бораётган бўлса ҳам, ўқувчи-талабанинг бу билимларни ўзлаштириш даражаси талаб доирасида эмас эди. Бу ҳол таълим жараёнига ўқувчи-талабаларни бир хил узлуксиз билим олишга ундайдиган, улар олган билимларни жаҳон талаблари даражасига етказиш имконини берадиган замонавий педагогик технологиялар ва таълим услубларини жорий қилишни тақозо этди.

2.7. Дидактик ўйинли машғулотлар

Таълим жараёнида дидактик ўйинли технологиялар дидактик ўйинли дарс шаклида қўлланилади. Ушбу дарсларда талабаларнинг билим олиш жараёни

ўйин фаолияти орқали уйғунлаштирилади. Шу сабабли талабаларнинг таълим олиш фаолияти ўйин фаолияти билан уйғунлашган дарслар дидактик ўйинли дарслар деб аталади.

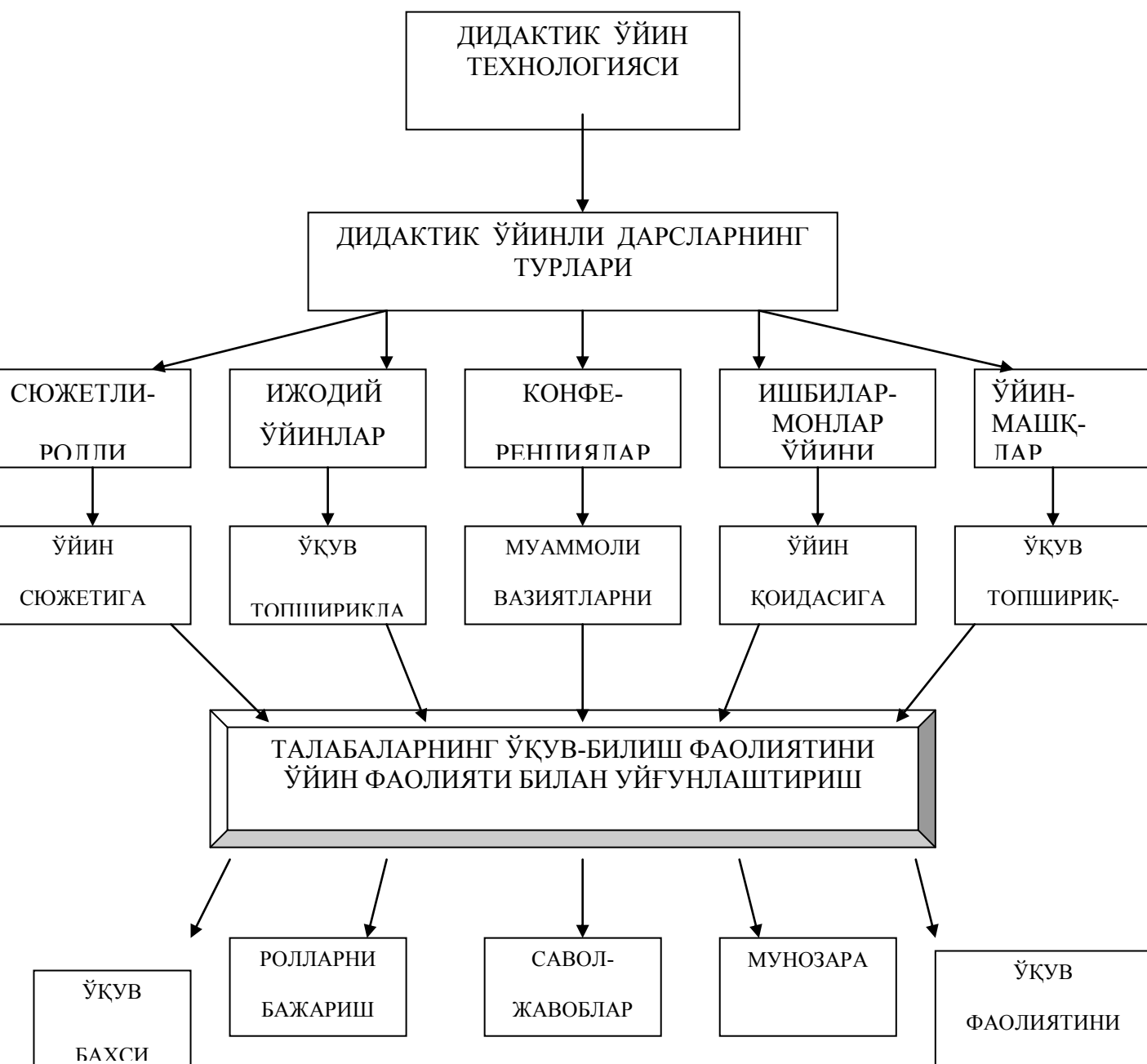
Инсон ҳаётида ўйин фаолияти орқали қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

- ўйин фаолияти орқали шахснинг ўқишга, меҳнатга бўлган қизиқиши ортади;
- ўйин давомида шахснинг мулоқотга киришиши яъни, коммуникатив – мулоқот маданиятини эгаллаши учун ёрдам берилади;
- шахснинг ўз иқтидори, қизиқиши, билими ва ўзлигини намоён этишига имкон яратилади;
- ҳаётда ва ўйин жараёнида юз берадиган турли қийинчиликларни енгиш ва мўлжални тўғри олиш кўникмаларининг таркиб топишига ёрдам беради;
- ўйин жараёнида ижтимоий нормаларга мос хулқ-атвори эгаллаш, камчиликларга барҳам бериш имконияти яратилади;
- шахснинг ижобий фазилатларини шакллантиришга замин тайёрлайди;
- инсоният учун аҳамиятли бўлган қадриятлар тизими, айниқса, ижтимоий, маънавий-маданий, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўрганишга эътибор қаратилади;
- ўйин иштирокчиларида жамоавий мулоқот маданиятини ривожлантириш кўзда тутилади.

Дидактик ўйинли машғулотларни талабаларнинг билим олиш ва ўйин фаолиятининг уйғунлигига қараб: сюжетли-ролли ўйинлар, ижодий ўйинлар, ишбилармонлар ўйини, конференциялар, ўйин-машқларга ажратиш мумкин.

Ўқитувчи-педагог аввал талабаларни индивидуал (якка тартибдаги), сўнгра гуруҳли ўйинларга тайёрлаши ва уни ўтказиши, ўйин муваффақиятли чиққандан сўнг эса, уларни оммавий ўйинларга тайёрлаши лозим. Чунки талабалар дидактик ўйинли машғулотларда фаол иштирок этишлари учун зарурий билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишлари, бундан ташқари, гуруҳ жамоаси ўртасида ҳамкорлик, ўзаро ёрдам вужудга келиши лозим.

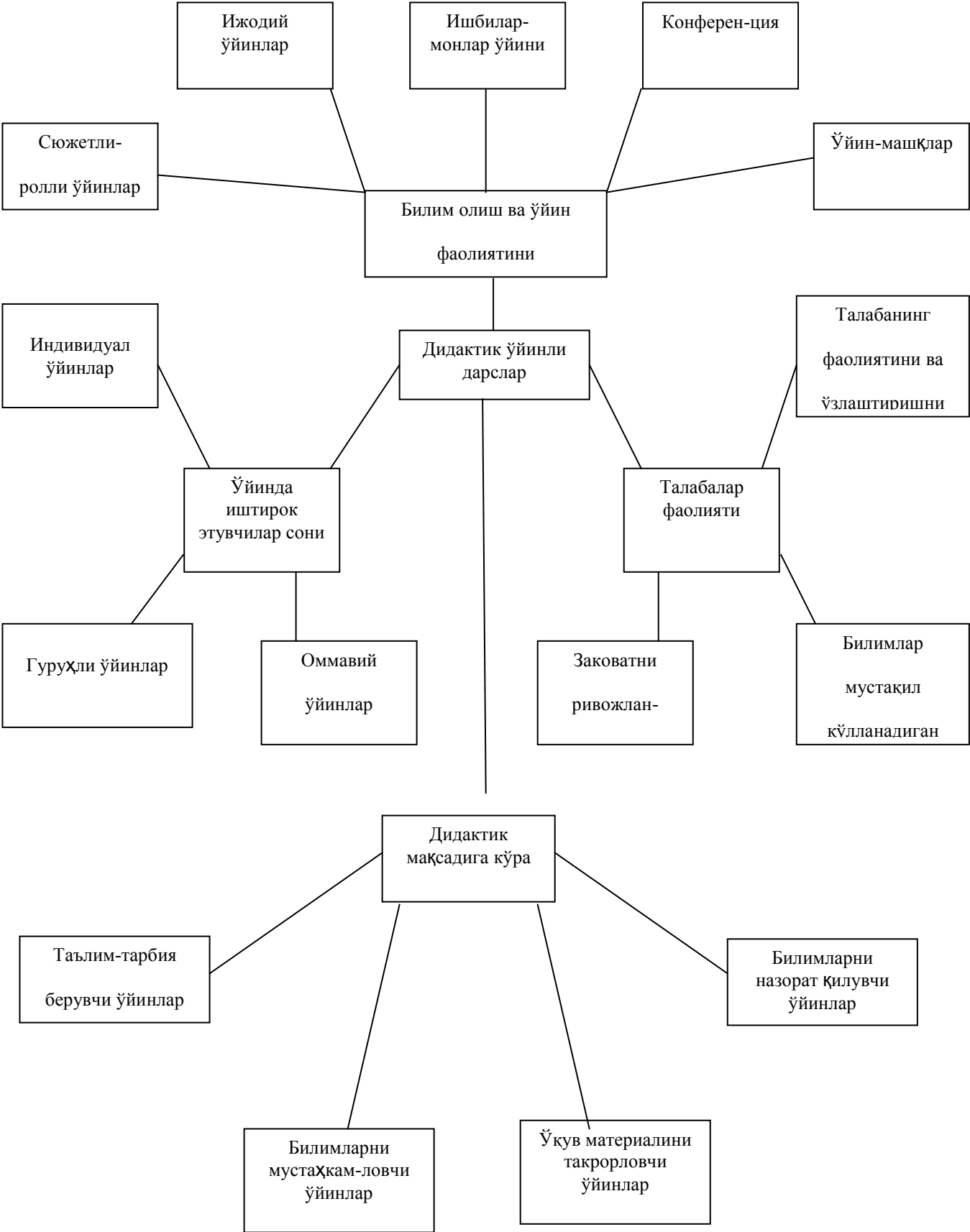
2.8. Дидактик ўйинли дарс ва унинг турлари

ДИДАКТИК ЎЙИНЛИ ДАРСЛАР ЯКУНИДА БАЖАРИЛАДИГАН
ПЕДАГОГИК ВАЗИФАЛАР:

ТЕСКАРИ АЛОҚА, НАТИЖАНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ, ТЕГИШЛИ
ЎЗГАРТИРИШЛАР КИРИТИШ

ОЛИНГАН НАТИЖАГА МУВОФИҚ МУСТАҚИЛ ВА ИЖОДИЙ ИШ

2.9. Дидактик ўйинли машғулотларнинг ўзига хос хусусиятлари

Дидактик ўйинли машғулотлар	Мавзу мазмуни қандай бўлганда мазкур машғулотдан фойдаланилади.	Машғулотларнинг дидактик функциялари	Талабанинг фаолияти
Сюжетли-ролли	Фаннинг турли соҳаларида қўлга киритилган ютуқларни ёритиш, фанлараро боғла-нишларни амалга ошириш, табиатдаги ва кундалик ҳаётдаги муаммоларни ҳал этиш имконияти бўлганда	Кундалик ҳаётдаги ижтимоий муносабатларни, табиат объектлари ва табиий ҳодисалар ўртасидаги алоқалар ва боғланишларни адабий-бадий тарзда ёритиш	Муайян ролларни бажариш орқали билим, кўникмаларни эгаллаш
Ижодий ўйин	Аввал ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни ривожлантириш имконияти бўлганда	Муаммоли вазиятларни аввал ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни ижодий қўллаш орқали ҳал этиш	Ижодий изланиш орқали янги мавзунини ўзлаштириш
Ишбилармонлар ўйини; Аукцион	Турли объектларга тавсиф бериш, уларни таққослаш имконияти бўлганда	Жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар асосида талабаларнинг дунёқарабини кенгайтириш, касбга йўллаш	Аукционда иштирок этиш орқали янги мавзунини ўзлаштириш
Конференция	Фаннинг турли соҳаларига оид билимлар мужассамлашган ва қўлга киритилган ютуқларни ёритиш, фанлараро боғланишларни амалга ошириш имконияти бўлганда	Қўшимча ва маҳаллий материаллар билан таништириш, илмий, илмий-оммабоп адабиётлар билан мустақил ишлаш, ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлаш, касбга йўллаш	«Олимлар» мақомини олиб, муайян мавзуларда изланишлар олиб бориш
Матбуот конференцияси	Фаннинг турли соҳаларини қамраб олган, талабаларнинг аввал ўзлаштирган билим-ларидан фойдаланиш лозим бўлганда	Қўшимча ва маҳаллий материаллар билан таништириш, дарслик, илмий-оммабоп адабиётлар билан мустақил ишлаш	«Олимлар» ва «Мухбирлар» мақомини олиб мавзунини ўзлаштириш

Ўқитувчи-педагог дидактик ўйинли машғулотларни ўтказишга қизғин тайёргарлик кўриши ва уни ўтказишда қуйидаги дидактик талабларга риоя қилиши талаб этилади:

1. Дидактик ўйинли машғулотлар дастурда қайд этилган мавзуларнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсад ҳамда вазифаларини ҳал қилишга қаратилган бўлиши;

2. Жамиятдаги ва кундалик ҳаётдаги муҳим муаммоларга бағишланиб, улар ўйин давомида ҳал қилиниши;

3. Баркамол шахсни тарбиялаш тамойилларига ва шарқона одоб-ахлоқ нормаларига мос келиши;

4. Ўйин тузилиши жихатидан мантиқий кетма-кетликда бўлиши;

5. Машғулотлар давомида дидактик принципларга амал қилиниши ва энг кам вақт сарфланишига эришиш керак.

III - Агросаноат мажмуаси халқ хўжалигидаги аҳамияти ва унда кичик корхоналарнинг шаклланиши

3.1 . Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни

Мамлакат иқтисодиётида агросаноат мажмуасининг аҳамияти ва ўрни жуда катта. Унинг ўрни энг аввало мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi салмоғи билан белгиланади. Бугунги кунда мамлакатда яратилаётган ялпи маҳсулотнинг 70 фоизига яқини агросаноат мажмуасида ишлаб чиқарилади. Республика агросаноат мажмуаси экспортбоб маҳсулотлар етиштиради ва мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш учун зарур бўлган қаттиқ валюта тушумини таъминлайди. Мамлакат иқтисодиётига тушаётган қаттиқ валюта иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар қилишга, юрт ҳавфсизлигини таъминлашга, ижтимоий соҳаларни ривожлантириш мақсадларига сарфланади. Ҳозирда қаттиқ валютанинг 70 фоиздан кўпроғи шу мажмуа маҳсулотларини сотишдан тушади. Агросаноат мажмуаси мамлакатда мавжуд ижтимоий муаммоларни юмшатишда асосий ролни ўйнайди. Мажмуа аҳоли учун иш жойлари беради. Мамлакат аҳолисининг ўртача ёши нисбатан ёш ҳисобланади. Аҳолининг 60 фоиздан кўпроғи ўсмир ва ёшларни ташкил этади. Бу ҳолат мамлакат иқтисодиёти олдида янги муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки нисбатан ёш аҳолига эга бўлиш аҳолининг табиий ўсига нисбатан меҳнат ресурсларининг тез ўсишига олиб келади. Масалан республика аҳолисининг табиий ўсиши 2009-2011 йилларда йилига ўртача 1,7 фоизни ташкил этган ҳолда меҳнат ресурслари шу йиллари ичида 16,1 фоизга ошган. Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг 75 фоиздан кўпроғи агросаноат мажмуасида банд¹. Мамлакат иқтисодиётидаги асосий тармоқлар шу мажмуага кирганлиги сабабли асосий фондларнинг (активларнинг) асосий қисми агросаноат мажмуасида фалоят кўрсатади. Ўзбекистон республикаси иқтисодиётининг жуда катта ресурслари агросаноат мажмуаси тармоқларида жойлашганлиги унинг аҳамиятини янада оширади. Бу ресурсларни такрор ишлаб чиқариш, мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланиши, аҳолининг турмуш даражасини ошириш тўғридан – тўғри шу мажмуанинг фалояти билан боғлиқ. Ўзбекистон Республика агросаноат мажмуасининг фалояти самарали бўлса, халқнинг турмуш даражаси юқори бўлади ёки аксинча. Шу сабабли агросаноат мажмуасини ривожлантириш республика иқтисодиётининг устувор йўланиши сифатида белгиланган.

Агросаноат интеграцияси – саноат ва қишлоқ хўжалигининг бир-бирига сингиб кетиши, бир бугун тизимга айналишидир.

Кейинги йилларда ишлаб чиқариш шу даражада юксалиб бормоқдаки, иқтисодиётнинг турли тармоқлари бир-бири билан жуда чамбарчас боғланиб қолмоқда. Уларнинг боғланиши, айниқса, технологик жиҳатидан бир – бирини тўлдирувчи тармоқларда кучли. Агросаноат мажмуасида кирувчи тармоқларда бу жараён жуда ёрқин намоён бўлмоқда.

¹ Ҳакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи, уни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи, қайта ишланган тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳалар иқтисодиётини бир – биридан ажри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу тармоқлар ягона бир тизимни ташкиил этади ва уларнинг мутоносиб ишлаши пировард натижанинг яхши бўлишини таъминлайди. Ҳозирда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан саноатнинг бир бутун кўриниш олаётгани тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, “Ўзмева-савзавотузум-саноатхолдинг” компаниясига қарашли ширкат- заводлар, сутни қайта ишловчи айрим корхоналар, шунгдек, иссиқхоналар, парандачилик фабрикалар бунга мисол бўла олади. Бу соҳаларда бир юридик мақомга эга корхонада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилади ва шу корхонанинг ўзида у даслабки қайта ишлаш жараёнидан ўтади, баъзан, тўла қайта ишланади. Бу корхоналарда ишлаб чиқариш қишлоқ хўжалиги даражасидан юқорилашиб, маълум маънода саноатлашиб кетган. Агросаноат интеграциясининг янада чуқурлашиб бориши объектив жараёндир. Бу, албатта, қишлоқ хўжалигининг ва умуман, агросаноат мажмуасининг ривожланишига олиб келувчи жараёндир.

Агросаноат интеграциясининг ва кооперациясининг маҳсули сифатида ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб мамлакатимизда агросаноат мажмуаси ягона тизим сифатида шаклана бошлади.

Агросаноат мажмуаси – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи, ягона мақсадларга бўйсундирилган тармоқ ва хизматлар йиғиндисидир. Иқтисодий фан мамлакат, ҳудуд ва маҳсулот турлари бўйича “агросаноат мажмуаси” тушунчаларини фарқлайди. Шунга кўра агросаноат мажмуаси:

- Мамлакат агросаноат мажмуаси;
- Ҳудуд агросаноат мажмуаси;
- Ихтисослашган (гўшт, сут, дон, сабзавот ва полиз каби маҳсулот турларини етиштириш билан шуғилланувчи) агросаноат мажмуаларидан иборат.

Мамлакат агросаноат мажмуасига қишлоқ хўжалиги, агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар (қишлоқ хўжалиги техникалари ишлаб чиқаувчи заводлар, омухта ем заводлари, минерал ўғитлар тайёрловчи заводлар ва х.з.), қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи (пахта заводлари, донни қайта ишловчи элеваторлар, гўшт, сут комбинатлари, жун заводлари, пиллани қайта ишловчи заводлар ва бошқалар), қайта ишловчи, ва тайёр, охирги маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар ва хизматлар киради. Бундан ташқари ушбу жараёнларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва ижтимоий тузилма ҳам унинг тақибига киради.

Ҳудуд агросаноат мажмуаси эса маълум, бир ҳудуд (иқтисодий ҳудудлар, вилоятлар, воҳалар, базан туманлар) доирасида амал қилади. Уларнинг таркибига айрим корхона ва тармоқлар (республика мақомига эга бўлган, мамлакатнинг барча ҳудудлари учун хизмат кўрсатадиган) кирмаслиги мумкин. Масалан, агарда трактор ёки комбайн ишлаб чиқарувчи завод ўша ҳудудда жойлашмаган бўлса, регион агросаноат мажмуаси таркибга кирмайди.

Маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қараб агросаноат мажмуаси икки катта бўлинмага эга бўлади. Булар: озиқ-овқат ва ноозиқ – овқат маҳсулотлари

етиштириш билан шуғулланувчи агросаноат мажмуасидир. Ўз навбатида, ҳар икки агросаноат мажмуаси бирор маҳсулот тури билан боғлиқ мажмуаларга бўлинади. Масалан: сут, гўшт, дон, пахтачилик агросаноат мажмуалари бунга мисол бўлади.

3.2. Агросаноат мажмуасининг таркиби ва уни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Мамлакат агросаноат мажмуаси 4 та соҳадан ташкил тапади. Булар қуйидагилардир.

1-соҳа. Агросаноат мажмуаси тармоқлари (тизими) учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа. Бу соҳага агросаноат мажмуаси учун машина, трактор, комбайн, станоклар, ишчи машиналар ишлаб чиқарадиган машинасозлик, минерал ўғит ва химикатлар ишлаб чиқарувчи кимё саноати, чорвачилик учун омухта ем ишлаб чиқарувчи корхоналар, қишлоқ хўжалиги экинлари ва чорва моллари учун дори дармон ишлаб чиқарувчи ихтисослашган корхоналар кабилар киради.

2-соҳа. Қишлоқ хўжалигининг ўзи. Бу соҳа агросаноат мажмуасининг асосини, ядросини ташкил этади ва мажмуанинг башқа соҳасига кирувчи тармоқлар асосан шу тармоқ маҳсулотлари асосида фаолият юртадилар ёки хизмат кўрсатадилар. Қишлоқ хўжалиги ўз навбатида қсмликичилик ва чорвачилик тармоқларига бўлинади. Бундан ташқари агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳасига, пиллачилик, асаларичилик, қисман ўрмончилик (табiiй озиқ-овқат ва доривор ўсимликлар етиштириш) ҳамда балиқчилик киради.

3-соҳа. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар йиғиндисидан иборат. Пахта заводлари, гўшт, сут заводлари, мева шарбатлари чиқарувчи заводлар, ёғ-мой заводлари, жунни, канопни, пиллани қайта ишлаш заводлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ёки уларни қайта ишлаш натижасида олинган маҳсулотларни сақлайдиган корхоналар, уларни сотиш билан шуғулланувчи корхоналар шу соҳанинг таркибини ташкил этади.

4-соҳа. Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси. Инфратузилманинг ўзи иккига бўлинади. Биринчи қисми ишлаб чиқариш инфратузилмаси бўлса, иккинчи қисми ижтимоий инфратузилмадир. Мамлакат агросаноат мажмуасининг умумий кўринишини қуйдагича ифодалаш мумкин:

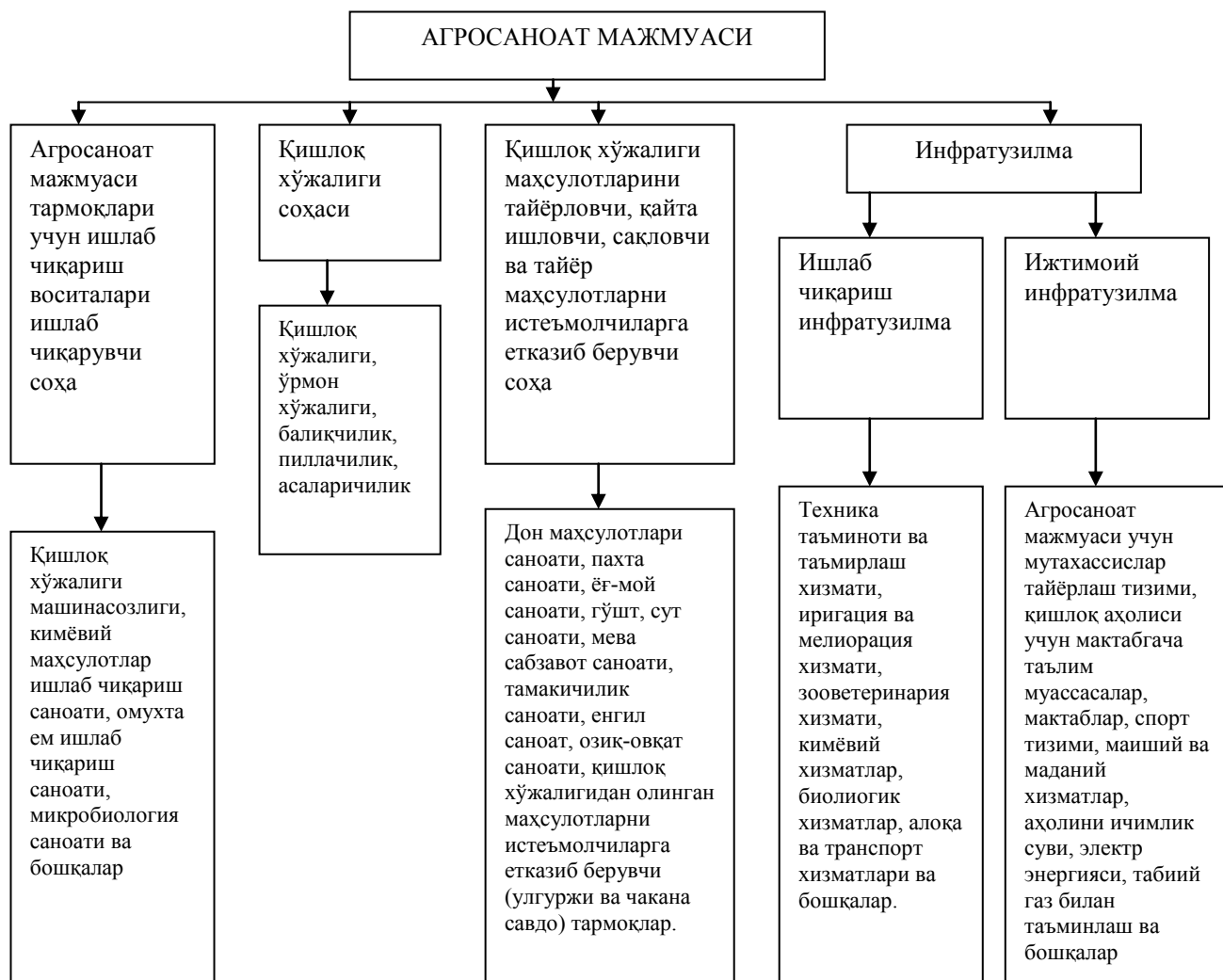
Агросанот мажмуаси ривожлаништириш ҳар қандай давлатнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси иқтисодиётнинг нисбатан яхши ривожланган соҳаси ҳисобланади. Унинг иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти жуда катта. Чунки бу соҳа катта молиявий ресурслар талаб қилмасдан яхиш самара бера оладиган соҳадир. Бошқа тармоқларни ташкил этиш ва ривожланиш, ўз навбатида, катта молиявий ва янги соҳада ихтисослашган асосий воситалар, меҳнат ресурсларининг бўлишини талаб қилади. Агросанот мажмуаси эса, Ўзбекистон Республикасининг тарихий мавжуд бўлган ва ривожланган соҳаларидан бири

ҳисобланади. Шу сабабли ҳам агросаноат мажмуасини ривожлантириш Ўзбекистон Республика учун энг муҳим устувор йўналишлардан биридир.

- Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг таннархи паст бўлишини таъминлаш. Бу жуда долзарб муаммолардан бири бўлиб, бозор иқтисодиёти талабидан келиб чиқади. Бозорда рақобатга бардош бериш учун етиштирилаётган маҳсулотлар ҳам сифатли, ҳам арзон бўлиши керак. Бозорда талаб ва таклиф қонуни талаблари натижасида шаклланган нархдан етиштирилаётган маҳсулот таннархи арзон бўлиши талаб қилинади. Маҳсулотлар таннархининг арзон бўлиши маълум даражада ижтимоий масала ҳам тўғри ҳал этилишига хизмат қилади. Гап шунгдек, маҳсулотлар таннархнинг паст бўлиши уларнинг нархини пасайишига олиб келиш мумкин. Бу, аҳолининг маҳсулотларни сотиб олиш имкониятларини кенгайтиради, турмуш даражасини оширади, ишлаб чиварувчиларнинг эса фойдаси кўпайишини таъминлайди. Натижада корхоналарнинг давлат бюджетига тўловлари ва солиқлар умумий мукдори кўп бўлади. Бу эса мамлакат иқтисодиётини кучайтиради ва янада тез ривожланиш имкониятлари туғилади.

- Мамлакат агросаноат мажмуаси тармоқларида, айниқса, қишлоқ хўжалигида, меҳнат унумдорлигини ошириш. Маълумки меҳнат унумдорлигининг юқори бўлиши жуда катта ижобий натижаларга олиб келади. Меҳнат унумдорлигининг ошиши маҳсулот таннархи нисбатан паст бўлишини, катта миқдордаги ресурслар тежалишини таъминлайди. Қишлоқ хўжалигидан меҳнат ресурсларининг бўшашига олиб келади. Қишлоқ хўжалигидан бўшашган меҳнат ресурслари нисбатан кўп малака ва билим талаб қиладиган саноатнинг турли соҳаларида ишлаши учун имкониятлар туғилади. Натижада мамлакат меҳнат ресурсларининг сифат даражаси ошади. Бу эса энг катта бойлик ҳисобланади.

Ривожланган давлатлар таржибалари шуни кўрсатадики, бизда меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятлари жуда катта. Масалан: АҚШ, Германия, Голландия каби ривожланган давлатларида қишлоқ хўжалигида банд бўлган бир ходим мамлакат аҳолисининг 90-110 таси етарли маҳсулот ишлаб чиқарилади. Бизда бу кўрсаткич 8-9 тани ташкил этади. Албатта, ривожланган давлатлар агросаноат мажмуаси таркибида асосий меҳнат ресурслари агросанот мажмуасининг қишлоқ хўжалигига хизмат қиладиган ёки маҳсулотини қайта ишлайдиган соҳаларда банд. Агар умуман, агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигини ҳисобга олсак, юқоридаги нисбатнинг фарқи камайади. Шуга қармасдан ривожланган давлатлар ва Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлигининг даражаси ўртасидаги фарқ жуда катта. Шу сабабларга кўра, мамлакат агросаноат мажмуаси меҳнат унумдорлигини ошириш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Бозор иқтисодиёти шароитида рақобатда ютиб чиқиш ва барқарор ривожланиш учун меҳнат унумдорлигини оширишга эътиборни кучайтириш лозим.

1- расм. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг таркиби²

Ана шу 4 та соҳага кирувчи тармоқлар бирлашиб, мамлакатнинг ягона агросаноат мажмуасини ташкил этади.

Жахондаги саноати ривожланган мамлакатларнинг иқтисодий юксалишини муҳим омилларидан бири турли мулкчилик иқтисодий хўжалик тизимини барпо этилган булса, унинг ривожланишига таъсир этувчи омили турли мулк шаклидаги корхоналар уртасидаги рақобат кўраши ҳисобланади.

1. ² Ҳакимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-165 б.

3.3. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини ривожлантириш йўналишлари

Қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни тайёрлайдиган ва тайёр маҳсулотларни истемолчиларга етказиб берадиган (сотадиган) барча тармоқ ва корхоналар агросаноат мажмуасининг 3-соҳасини ташкил этади. Буларга:

- пахта тозлаш заводлари;
- консерва заводлари;
- паллани қайта ишлаш фабрикалари;
- сут ва гўштни қайта ишлаш корхоналари;
- ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари;
- мава шарбатлари, вино, канъяк каби маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи заводлар;
- жунни, каноппи қайта ишлаш корхоналари;
- шакар ишлаб чиқарувчи корхоналар;
- тамаки маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналари;
- озиқ-овқат саноати;
- терини қайта ишлаш корхоналари;
- ун ва ун маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналари;
- музхона (холодильник) ва тайёр маҳсулотни истемолчиларга етказиб берувчи корхоналар (улгуржи ва чакана савдо) ва бошқалар киради.

Бу соҳа мураккаб таркибга эга. Ҳар бир маҳсулот тури ёки бир-бирини тўлдирувчи маҳсулотлар бўйича агросаноат мажмуасининг ўз корхоналари мавжуд. Албатта айрим маҳсулотларни республикада чуқур қайта ишлаш даражаси юқори эмас. Масалан, республика қишлоқ хўжалигининг асосий экин турларидан бири бўлган пахта хомашёсининг 100 фоизи дастлабки қайта ишлашдан ўтади. Дастлабки қайта ишланган пахтанинг мустақилликнинг дастлабки йилларида жами пахта хомашёсининг 5-6 фоизи республикада қайта ишланар эди. 2006 йилга келиб бу кўрсаткич 14-16 фоизини 2009 йилда эса 34-35 фоизни ташкил этди. Республикада пахта хомашёсини иккиламчи ва чуқур қайта ишлаш катта иқтисодий ва ижтимоий самра беради. Натижада, пахтадан жуда кам миқдорда ярим тайёр ва тайёр охирги товарлар ишлаб чиқарилади. Бу борада қилинадиган ишлар ҳажми катта. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи ва истемолчиларга етказиб берувчи соҳага кирувчи тармоқларни ривожлантириш республика иқтисодиёти учун жуда зарур. Бу борада айниқса, вино, шарбитлар, мева, сабзавот консервалари, гўшт ва сут маҳсулотларидан саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи тармоқларни ривожлантириш лозим. Бу борада қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда кичик корхоналар қуриш ва уларни такомиллаштириб бориш катта самаралар беради.

Биз битирув малакавий ишимизда Гузор пахта тозалаш заводи маълумотларидан фойдаландик 3.3.1 жадвал.

Вузор пахта тозалаш заводида қайта ишланган пахта хом ашёси

Кўрсаткичлар	Улч ов бир лиги	2009 йил		Режага нисбат ан бажарилиш и,%	2010 йил		Режага нисбат ан бажарилиш и,%	2011 йил		Режага нисбат ан бажарилиш и,%	2011 йил 2009 йилга нисбатан ўзгариш,%	
		Режа	хақиқат		Режа	хақиқат		Режа	хақиқат			
Пахта хом ашёси миқдори	тон на	32200	30486	94,68	10300	10288	99,9	28144	27987	99,44	87,40	91,80
Сотиб олинган пахта хом ашёси қиймати	Мин г сўм	11218715	10621545	94,68	3410103	3406031	99,9	10545614	10456331	99,15	94,00	98,44
Тайёрлаш харажатлари	Мин г сўм	175296	171089	97,60	44510,3	44458,4	99,9	165891	162711	98,08	94,63	95,10
Ташиш харажатлари	Мин г сўм	96059	92992	96,81	35889	30120	83,9	81519,2	81146	99,54	84,86	87,26

Агросаноат мажмуаси 3- соҳасининг аҳамияти ҳар қандай давлат иқтисодиёти учун бекиёс. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида бу соҳанинг салмоғи айниқса юқори. Малакат меҳнат ресурсларининг 22 фоизига яқини шу тармоқларда банд. Ялпи ички маҳсулотнинг 23 фоизга яқини шу тармоқларда ишлаб чиқарилади. Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларнинг нобуд бўлмаслиги аввало шу тармоқлар ривожига боғлиқ. Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари экспорт салоҳиятини ошириш ҳам асосан шу тармоқларнинг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Улар аҳолини юқори сифатли маҳсулотлар, иш жойлари билан таъминлашда ҳам алоҳида ўрин тутди.

Мамлакат аҳолисининг иш билан таъминланишида маҳсулотларни тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотлар сотувчи тармоқлар ва хизматларнинг аҳамияти бекиёс. Бу тармоқларни ривожлантириш мамлакатда ишсизлик муамосини юмшатади ва унга барҳам бериш имкониятларини кенгайтиради, етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нобуд бўлишининг олдини олади. Айрим маълумотларга кўра, ҳозирги кунда етиштирилаётган баъзи турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 30 фоизгачаси нобуд бўлмоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири агросаноат мажмуаси 3- соҳасининг етарли даражада ривожланмаганлигидадир. Юқоридагиларни ҳисобга олиб соҳанинг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрнини қуйидагилар билан белгилаш мумкин:

- қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг nobуд бўлишини олдини олади ва натижада катта иқтисодий самара беради;
- аҳолини иш билан таъминлашни яхшилайти, ижтимоий масалаларни ечимини оптималлаштиради;
- қишлоқ хўжалигини имкон даражасида бир меёйда молиявий маблағ билан таъминлайди;
- аҳолининг турмуш даражасини оширади;
- қишлоқ хўжалигини унга хос бўлмаган функциялардан (маҳсулотни сақлаш, ташиш) озод қилади;
- мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширади;
- аҳолини йилнинг турли фаслларида сифатли маҳсулотлар билан таъминлашни яхшилайти;
- қишлоқ аҳолисининг меҳнат малакасини оширади;
- мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини сифатли таъминлайди.

3.3.2-жадвал

Ѓузор пахта тозалаш заводида хом ашёни қайта ишлаш харажатлари ва унинг бир бирлик маҳсулотга тўғри келиши

	Кўрсаткичлар	2009 йил		2010 йил		2011 йил		2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариш, %	
		Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм		
1	Иш хақи	255270	19822	221234	21473	170180	16518	66,67	83,33
2	Ижтимоий суғурта	65235	4542	55308,5	5368	42545	4129	65,22	90,91
3	Электр энергия	215376,4	15986	164699,6	15986	126692	12297	58,82	76,92
4	Амортизация	93081,6	10541	100838,4	9788	77568	7529	83,33	71,43
5	Ремонт	113202	11720	98108,4	9523	75468	7325	66,67	62,50
6	Ёқилғи	16310	1527	15145	1470	11650	1131	71,43	74,07
7	Қадоқлаш	977205	53148	846911	44347	651470	34113	66,67	64,18
8	Транспорт харажатлари	211633,2	203653	152846,2	148736	117574	114412	55,56	56,18
9	Бошқа харажатлар	113181,2	12983	133759,6	12983	102892	9987	90,91	76,92
10	Жами	2060494,4	138945	1788850,7	115326	1376039	104439	66,78	75,17

Ўзбекистон мева ва савзавотларни қайта ишлаш саноати етарли даражада яхши ривожланган. “Ўзмевасабзавотузумсаноатхолдинг” компаниясининг ташкил этилиши, унинг таркибига мева, сабзавот, полиз ҳамда узум етиштиришга ихтисослашган 89 та деҳқон хўжалиги ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кўплаб заводларнинг киритилиши бу соҳанинг ривожига ижобий таъсир кўрсатди. Республикада йилига 5 млн. тоннадан кўпроқ мева ва сабзавот ишлаб чиқарилади. Мева шарбатлари, консервалари, вино, конъяк, ликёр каби маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми ва сифати ошмоқда. Ҳар йили 16 млн. дал вино материаллари тайёрланади. Улардан 30 хил вино ишлаб чиқарилади. Бу маҳсулотлар кўп муқдорда четэлларга экспорт қилинмоқда. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган винолар халқаро кўргазмаларда 92 та медаль олган. Ўзбекистон Республикасида озиқ- овқат саноати ҳам яхши ривожланган. 2009 йилда мамлакатда ишлаб чиқарилаётган жами саноат маҳсулотларининг 13,2 фоизи озиқ-овқат саноатида ишлаб чиқарилди.

3.3.3-жадвал

Қамаши пахта тозалаш заводида хом ашёни қайта ишлаш учун тайёрлаш харажатлари ва бир бирлик маҳсулотга туғри келиши

Кўрсаткичлар	2009йил		2010 йил		2011 йил		2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариш, %	
	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм		
Иш хақи	294159,6	34259,76	196106,4	19033,2	108948	10574	37,04	30,86
Ижтимоий суғурта	61283,25	5949	40855,5	3966	27237	2644	44,44	44,44
Электроэнергия	2967,84	288	2473,2	240	2061	200	69,44	69,44
Амортизация	6989,84	677,69	5376,8	521,3	4136	401	59,17	59,17
Ремонт	87723,72	8514,24	62659,8	6081,6	44757	4344	51,02	51,02
Ёқилғи	15637,5	1521	10425	1014	6950	676	44,44	44,44
Транспорт харажатлари	223055,03	21649,32	202777,3	19681,2	184343	17892	82,64	82,64
Бошқа харажатлар	417802,24	40550,4	261126,4	25344	163204	15840	39,06	39,06
Жами	1109619,02	134584,32	781800,4	84115,2	541646	52572	48,81	39,06

Мамлакатда жуда катта ёғ-мой ишлаб чиқариш қувватлари ташкил этилган. Ҳозирда республика аҳолисига етарли миқдорда сифатли ёғ-мой ишлаб чиқариб бера оладиган имконият мавжуд. Бу борадаги асосий масала ёғ- мой берувчи хомашё етиштиришни кўпайтиришдир. Албатта кейинги йилларда соя, масхар, кунжут, зиғир каби мой берувчи экин турлари етиштириладиган майдонлар кенгйтирилмоқда. Аммо улардан олинаётган хомашё миқдори ҳозирча қайта ишлаш саноатининг талаблари даражасида етарли эмас.

Республикада, айниқса, гўшти, сутни қайта ишлаш саноатининг қуввати жуда катта. Лекин кейинги йилларда чорвачиликнинг тўлиқ хусусийлаштирилиши йирик чорва фермаларининг тугатилишига олиб келди. Бу, ўз навбатида, гўшт ва сутни қайта ишлаш саноатини хомашё билан йил давомида бир текисда таъминланиш имкониятини йўққа чиқарди. Натижада сутни ва гўшти қайта ишлайдиган йирик заводлар йил давомида деярли бекор қола бошлади. Бу, қуйидаги салбий оқибатларини келтириб чиқармоқда:

- соҳада ишлайдиганларнинг асосий қисми ўз ишларини ўзгартиришларини талаб қилмоқда ёки уларнинг вақтинча ишсиз қолишларига сабаб бўлмоқда;
- давлат бюджетига тўланадиган солиқ ва бошқа тўловларнинг шу соҳа бўйича камайишга олиб келмоқда;
- чова молларини гўштга сўйиш натижасида олинадиган айрим хомашёнинг (иккинчи даражали маҳсулотлар: қон, ички безлар, биринчи қорин бўшлиғида бўладиган ем-хашак, суяк каби маҳсулотлар) нобуд бўлишига сабаб бўлмоқда;
- давлат бюджетига катта миқдорда солиқларнинг тўланмасдан қолишига олиб келмоқда.

Ҳозирда мамлакат гўшт заводлари қувватидан фойдаланиш даоажаси 4-18, сут заводлари қувватларидан фойдаланиш 25-62 (турли вилоятлар ва корхоналарда турлича) фоиздан ошмайди. Демак, бу борада қилиниши лозим бўлган ишлар кўп.

Республикада техника экинлари хомашёсини даслабки қайта шилаш тизими етарли даражада ривожланган. Лекин пахта, пилла ва каноп толасини иккиламчи ва чуқур қайта ишлаш даражаси юқори эмас. Бу борадаги асосий йўналиш пахта, пилла толасини чуқур қайта ишлашини ривожлантиришдир. Бунга эришилса, тайёр истеъмол моллари ишлаб чиқаришни тубдан ривожлантириш имконияти кенгайди. Бу, ўз навбатида, кўпгина меҳнат ресурслари иш жойларига эга бўлишини, мамлакат ички маҳсулоти ҳажми кескин кўпайишини, мамлакат экспорт салоҳияти ошишини таъминлайди. Айрим ҳисобларга қараганда пахта толасини чуқур қайта ишлаш ва улардан тайёр истеъмол буюмлари ишлаб чиқариш ялпи маҳсулот ҳажмини 7 мартагача ошириш имконини беради. Бир сўмлик хомашё ўрнига 7 сўмлик тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш мамлакатдаги жуда катта иқтисодий ва ижтимоий масалаларни яхшилаш имкони беради³. Бу Ўзбекистон Республикаси учун асосий йўналишлардан бўлиб, ҳозирда ушбу масалага устиворлик статуси берилган.

³ Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Ҳакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б

Қамаши пахта тозалаш заводида молиявий кўрсаткичлари

	Кўрсаткичлар	2009 йил		2010 йил		2011 йил		2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариш, %	
		Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм	Қилинган харажатлар, мингсўм	Бир тонна учун, сўм		
1	Мулк солиғи	26019	3031,56	17346	1684,2	12390	1203	47,62	39,68
2	Ер солиғи	55890	3917,55	37260	2611,7	20700	2011	37,04	51,28
3	Мактаб фонди	188379	14627,52	156982,5	12189,6	104655	10158	55,56	69,44
4	Нафақа фонди	114282,48	12015,9	87909,6	9243	73258	7110	64,10	59,17
5	Йўл фонди	307686,68	29864,52	219776,2	21331,8	156983	15237	51,02	51,02
6	Жами	692257,16	91432,96	519274,3	57145,6	367986	35716	53,16	39,06

Мамлакат агросаноат мажмуасининг 3-соҳасида озиқ-овқат саноатининг ўрни катта. 2009 йилда мамлакат саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришида озиқ – овқат саноатининг салмоғи 18.9 фоизни ташкил этади.

Енгил саноат ҳам Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг энг салмоқли тармоқларидан биридир. 2009 йилда жами саноат маҳсулотларнинг 20,1 фоизи енгил саноатда ишлаб чиқарилди ва кейинги йилларда тез ўсиб бориш тенденциясига эга. Мустақилликкача республикада 7 та тўқимачилик корхонаси бўлган бўлса 2009 йилга келиб уларнинг сони 68 тага етди.

3.4 Агросаноат мажмуида сотиш жарёини ташкил этиш.

Маркетинг функцияси ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш фаолияти билан бошқарув концепцияси сифатида бошқарувнинг барча турларига хос умумий функцияларга эга. Айнан режалаштириш, ташкил этиш, мувофиқлаштириш, ҳисобга олиш ва назорат маркетинг стратегияси ва дастурини ишлаб чиқишни, маркетинг хизматининг структурасини шакллантиришни, улар фаолиятини бошқа бўлимлар билан мувофиқлаштиришни, маркетинг фаолиятини назорат қилишни ва унинг фаолиятига баҳо беришни кўзда тутди.

Айни вақтда, барча бошқарув жараёнларига хос бўлган бу асосий функциялар маркетинг фаолияти учун махсуз бўлган функциялар билан конкретлаштирилган ва

тўлдирилган бўлиши мумкин. Унга аналитик, товар ишлаб чиқариш ва сотишни ташкил этиш ва айнан:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори, бозор муҳити ва истеъмолчилар талабларини комплекс тарзда тадқиқ қилиш;
- бозорни сегментлаш;
- қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалигининг ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш имкониятлари таҳлили;
- мақсадли бозор танлови;
- товар сиёсати;
- нарх сиёсати;
- сотиш(тарқатиш) сиёсати;
- коммуникацион сиёсат (қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш)лар киради.

Бозор, бозор муҳити истеъмолчилар талабларини комплекс тарзда тадқиқ қилиш ёки аналитик функция – кўп вақт, молиявий ва инфармацион ресурсларни ҳамда маркетинг бўйича мутахасисларни юқори таёргарлигини талаб этадиган муҳим ишдир. Бу тадқиқот қуйдаги муҳим йўналишларни қамраб олади:

- маркетинг муҳитини ўрганиш: тадбиркорлик фаолияти географик ва демографик шартларини, иқтисодий ва илмий – техникавий, сиёсий – ҳуқуқий, ижтимоий – маданий хусусиятларини, шу билан бирга, рақобатчи, воситачи, етказиб берувчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат фаолиятининг махсус хусусиятлари ва уларнинг муносабатлари характерини билиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг жами хусусиятлари таҳлили: талаб, таклиф, сиғим, талаб эластиклиги, нарх эластлиги, рақобат даражаси;

- муайян қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмол хусусиятлари ва бозордаги ҳаракати, шу билан бирга истемолчилар хоҳиши ва уларнинг товар ҳақидаги тасаввурлари таҳлили;

- бозорнинг қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалиги таркиби таҳлили: сотиб олувчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатлар, рақобатчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатлар, бетараф қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатларни кўриб чиқиш;

- савдо шакллари ва услиблари таҳлили; истеъмолчиларни (индивидуал ва коллектив) ва уларнинг сотиб олишдаги ҳатти – ҳаракатларини ўрганиш.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори сегментацияси маркетинг ишининг таркибий қисми бўлиб, бозорни сегментларга, яни бир хил талаб харктерига эга бўлган истеъмолчилар гуруҳи ва қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжаликларининг маркетинг тасирига бўлган бир турдаги таъсиридир.

Бозор сегментацияси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг индивидуаллаштириш сиёсати билан боғланган. Маркетинг ёндашиши барча истеъмолчиларга ҳисобланган стандарт, универсал товар таёрлаш заруратидан воз кечади ва бизнеснинг оптималлигини ва рақобат афзаллиги таклифини индивидуаллаштириш ва ранг – баранг қилишда кўради.

3.4.1-жадвал

Вузор пахта тозалаш заводининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари

	Кўрсаткичлар	Йиллар			2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариш, %
		2009 йил	2010 йил	2011 йил	
1	Махсулот сотишдан тушган соф тушум	5725699	11380107	10203595	178,21
2	Сотилган махсулот таннари	4866673	10233628	9204793	189,14
3	Ялпи фойда(1-2)	859026	1146479	998802	116,27
4	Давр харажатлари	565605	839787	849660	150,22
5	Сотиш харажатлари	15738	38295	34928	221,93
6	Маъмурий харажатлар	25562	81967	49167	192,34
7	Бошқа харажатлар	524305	719525	765565	146,02
8	Асосий фаолиятдан олинган фойда (3-4)	293421	306692	149142	50,83
9	Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар(10+11):	337454	157089	287919	85,32
10	Дведент шаклдаги даромадлар	10426	19194	25966	249,05
11	Молиявий фаолият бўйича бошқа даромадлар	327028	137895	261953	80,10
12	Молиявий фаолият бўйича харажатлар(13+14):	390613	237125	186210	47,67
13	Фоиз шаклдаги харажатлар	136747	107826	77261	56,50
14	Молиявий фаолият бўйича харажатлар	253866	129299	108949	42,92
15	Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси(8+9-12)	240262	226656	250851	104,41
16	Даромад солиғи	93674	60412	66468	70,96
17	Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	11727	13300	14721	125,53
18	Соф фойда	134861	152944	169662	125,81
19	Рентабеллик, %	2,8	1,5	1,8	0,7 пункт

Мақсадли бозорни танлаш – маркетинг тадқиқотларининг муҳим уўринишидир, чунки кархона фақат бозор эҳтиёжини ва ўз имкониятларини аниқлабгина бозор талабларини ўз потенциали ва истиқбол ривожланиши билан мослаштира олади ва жамланган маркетинг иши учун муайян бир сегментни самарали равишда танлай олади.

Мақсадли бозорни танлаш бир тамондан, бозор сегментлари талаблари баҳоланиши асосида, иккинчи тамондан, қишлоқ хўжалиги ўз имкониятлари асосида, улар ўртасидаги мувозанат ва балансни ўрнатиш мақсадида қурилади.

Мақсадли бозор шундай бозор сегментини, унда нафақат рақобат афзалликлари, балки бир неча рақобат камчиликлари ҳам шу қишлоқ хўжалиги фермери, ширкат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун рақобатда яхши позицияларни яратиши ва улар учун энг самарали бозор талабини вужудга келтириши мумкин.

Тадқиқотларни олиб бориш натижасида маркетинглоглар мақсадли бозор ривожланиши прогнозларини, қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатнинг унда ҳаракат қилиш мақсади, стратегияси ва тактикасини, унинг товар, нарх, сотиш сиёсати ҳамда сотишни рағбатлантириш ва рекламма тадбирлари ўтказиш сиёсатисотишни ўз ичига олган қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатларининг ишлаб чиқариш – сотиш фаолиятининг стратегик, тактик ва оператив режаларини тузиб чиқишади.

Муқобил стратегияни ишлаб чиқиш қишлоқда тадбиркорликнинг самарали бўлишини белгилаб беради. Маркетинг бозор стратегияларининг турли хил вариантларини таклиф этади: глобал ва умумий – талаб ҳолати ва даражаси, бозорни қамраш меъёри, бозор улиши, товар ва бозорнинг янгилигига кўра. Маркетинг дастурлари маркетинг фаолиятида жуда ҳам муҳим ўринни эгаллайди, қишлоқ хўжалиги фермерининг бозордаги ўрни қандайдир маънода ана шу дастурларнинг сифатли ишлаб чиқиши ва самарали амалга оширилишига боғлиқ.

Товар сиёсати қишлоқ хўжалиги фермерининг рақобатдаги позициясини оширишга қаратилган marketing mix комплексининг таркибий қисми бўлган махсус маркетинг дастурини ифодалайди. Бунда бу сиёсат чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмол хусусиятларини, уларнинг янги турларини ишлаб чиқиш ва рақобатдошлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳаётий циклини узайтириш ва уларнинг ассортиментини оптималлаштиришга қаратилади. Бу чоралар танланган бозор сегментидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифат таснифлари ва хусусиятларини истеъмолчиларнинг аниқ талаблари даражасига етказиш ва унинг самарали сотилишини таъминлашни кўзда тутади.

Нарх сиёсати қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатининг бозорда узок муддатли ҳаракатидаги нарх стратегиясини ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳар бир гуруҳ ва турига ҳамда бозорнинг аниқ бир сегментига нисбатан қисқа муддатли нарх тактикасини аниқлашни билдиради.

Нарх сиёсати товар нархини ўзгартириб, рақобатбардошлигини оширишга имконият яратади (бозор муносабатлари шароитида савдо фаолиятини олиб бориш талаб қилинганидек) ва бозор талабларидан ва бошқа омиллар асосида нарх белгилашни таъминлайди.

Одатда, нарх сиёсати бир неча бозор стратегияларини ўз ичига олади: “бозорга ёриб кириш” сиёсати (penetration policy), “қаймоғини олиш” сиёсати (skimming

policy), дифференцияланган, дискриминацияловчи, рақобатбордош, обрўли нархлар ва бошқа турдаги нархлар, чегирма ва нархли имтиёзлар сиёсати ва б. Нарх сиёсати, шунингдек, тақрибий миқдорда ифодаланган, белгиланадиган нарх даражасини аниқлаш методологияси ва шартнома нархини ҳисоблаш ва қайд қилиш методикасини ўз ичига олади⁴.

Сотиш сиёсати қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тўғридан – тўғри ва билвосита усуллар орқали сотиш каналларини вужудга келтиришни назарда тутади. Тўғридан – тўғри усул сотиш филиаллари, омборлар, станция ва техник хизмат кўрсатиш марказларнинг бевосита ишлаб чиқарувчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалиги томонидан ташкил қилинишини кўрсатади, яъни ўзининг сотиш тизими орқали. Билвосита усул савдонинг мустақил воситачилар орқали амалга оширилишини билдиради. Қишлоқ хўжалиги фермери интенсив, селектив ва “эксклюзив” сотиш системаларидан фойдаланиш, нолинчи ёки кўп даражали сотиш тармоқларини яратиш, сотишнинг вертикал ва горизантал структураларини аниқлаши мумкин. Чакана, улгиржи ва ташқи савдо сотиш системаларини ишлаб чиқиш ҳам қишлоқ хўжалиги фермерининг сотиш сиёсатига киради.

Коммуникацион сиёсат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бозорга олиб кирилишига қаратилган тадбирлар комплексини режалаштириш ва амалга оширишни англатади. Бу соҳада турли хил реклама кўринишларидан фойдаланилади, жамоатчилик билан алоқалар ўрнатилади, сотишни рағбатлантириш, сотишдан олдинги ва кейинги хизматкўрсатиш ҳамда замонавий савдо маркаси, яъни “бренд”лардан фойдаланади.

Ривожланиш хусусияти ва ёндашувларидан келиб чиқиб, унинг “менежеристик”, “бихевиористик”, “интегралланган”, “инновацион”, маркетингни концепцияси тўғридан – тўғри, стратегик, экологик ва ижтимоий маркетинг турлари мавжуд.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг хусусиятларига қараб қуйдаги маркетинг турлари мавжуд:

- конверсион – негатив, манфий талабни ижобийга айлантиради;
- креатив – бозорда маълум вақтда муайян товарга талаб йўқ бўлса, талабни яратади;
- рағбатлантирувчи – паст даражадаги талабни оширади;
- ремаркетинг – сусаяётган талабни жонлантиради;
- синхромаркетинг – ўзгариб тирувчи талабни барқарорлаштиради;
- қўллаб – қувватловчи – оптимал талаб сақланишини таъминлайди;
- демаркетинг – очикча юқори талабни пасайтиради.

Маркетинг таклиф қилинаётган товар ва хизматларнинг кўринишларига қараб бир қанча турларга бўлинади. Хусусан, маркетинг ўзининг шахсий хусусиятларига эга бўлган истеъмол товарлари маркетинги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари маркетинги, банк ва молия маркетинги, савдо – сотиқ маркетинги, туристик бизнес маркетинги, илмий – техникавий маркетинг, ғоялар маркетинги ва бошқа турларга бўлинади.

1. ⁴ Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>

3.5 Агросаноат мажмуида корхоналарининг ижтимоий иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари.

Республика агросаноат мажмуаси таркибидаги тармоқларнинг ташкилий, техникавий, технологик, иқтисодий ҳамда ижтимоий ўзаро боғланиши, яъни интеграциялашуви натижасида меҳнат тақсимооти амалга оширилмоқда. Бу ҳол агросаноат мажмуаси ихтиёридаги барча ресурслардан, шу жумладан, чекланганларидан ҳам самарали фойдаланилишини таъминлашга, техника ва технологияларни ривожлантиришга, ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаштиришга, автоматлаштиришга, электрлаштиришга, компьютерлаштиришга ҳамда тармоқларни бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган. Улар талаб даражасида амалга оширилиши натижасида харидоргир, рақобатбардош озиқ-овқат ҳамда халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ҳажми ортади. Улар истеъмолчиларга сифатли ва қулай усуллар билан етказиб борилиши натижасида аҳолининг шу маҳсулотлар билан таъминланиши даражаси ортиб, мажмуа таркибидаги тармоқларнинг фойдалари кўпаяди. Натижада агросаноат мажмуасининг иқтисодий самарадорлиги юксалади.

Агросаноат мажмуасининг иқтисодий самарадорлик даражасини қатор кўрсаткичлар ёрдамида аниқлаш мумкин.

Жумладан, агросаноат мажмуасининг ялпи маҳсулоти. У мажмуа таркибидаги тармоқлар корхоналари бир йил мобайнида ишлаб чиқарган тайёр маҳсулот ва кўрсатган хизматлар миқдоридан ташкил топади. Ялпи маҳсулотнинг миқдори ҳар бир тармоқ бўйича абсолют, яъни натурал кўрсаткичлар ёрдамида ҳисобланади (тонна, дона, банка, литр, шиша идишда, тонна.км, эт.гектар.). Бу кўрсаткич ёрдамида агросаноат мажмуасидаги тармоқлар ялпи маҳсулотининг миқдори алоҳида- алоҳида аниқланиб, аввалги йиллардаги рақамлар билан таққосланиб, тармоқларнинг қандай ҳолатдалиги аниқланади. Масалан, қишлоқ хўжалик машинасозлиги корхоналари 1997 йилда 2852 дона трактор, 1049 дона пахта териш машиналари ишлаб чиқарган бўлса, 2000 йилда тегишлича 954, 337 донадан ишлаб чиқарган. Бу рақамлар шу муддатда тармоқ маҳсулотларининг камайиб бораётганлигини исботлайди. Шу йилларда қишлоқ хўжалигида ғалла етиштириш 2,1 млн. тоннадан 5,2 млн. тоннага етгани унинг ҳажми 2,5 мартага ошганлигини кўрсатади. Натижада нон ва нон маҳсулотлари ишлаб чиқариш сезиларли даражада кўпайди. Пахта хомашёси етиштириш ҳажми 1991-2009 йилларда 4,1 млн. тоннадан 3,5 млн. тоннага тушган, яъни 20 фоизга камайган. Шунинг натижасида пахта толасининг миқдори ҳам 1,2 млн.тоннадан 1,05 млн. тоннага тушган ёки 12,5 фоизга камайган. Бундай ҳол ўсимлик ёғи, совун ишлаб чиқариш ҳажмининг камайишига олиб келган. Шу йилларда спиртли ичимликлар ишлаб чиқариш нисбатан ошган.

Лекин бу натурал кўрсаткичлар агросаноат мажмуасининг умумий ҳолатини ифодалай олмайди. Бунинг учун агросаноат мажмуаси ялпи маҳсулотининг қийматини аниқлаш лозим. Ялпи маҳсулот қиймати мажмуа таркибидаги барча корхоналар бир йилда ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотларнинг, кўрсатган

хизматларнинг бозор баҳоларидаги қийматидан иборат. Айрим корхоналарда ишлаб чиқарилган баъзи маҳсулотларнинг маълум бир қисмидан корхона ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун фойдаланилади, маълум миқдордагиси эса шу йилнинг ўзида сотилмай қолади.

Ялпи маҳсулот қийматини ҳисоблашда маҳсулотларнинг бир неча марта ҳисобга олинишини бартараф этиш мақсадида, агросаноат мажмуасининг барча тармоқларида яратилган қўшилган қиймат суммасини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки қўшилган қиймат – бу, корхона томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот қийматидан етказиб берувчилардан сотиб олинган ва истеъмол қилинган хомашё ва материаллар қиймати (амортизация суммасидан ташқари) чиқариб ташланганидан сўнг қолган қисмининг бозор баҳоларидаги қийматидир. Мажмуа ялпи маҳсулотининг ҳақиқий баҳолардаги қийматини республика ялпи миллий маҳсулоти таркибидаги салмоғини аниқлаб, унинг мамлакат иқтисодиётидаги улуши ва ўзгаришини ҳам аниқлаш мумкин. Агарда агросаноат мажмуаси ялпи маҳсулотининг республика ялпи миллий маҳсулотидаги салмоғи ўсаётган бўлса, ялпи миллий маҳсулот ошган ҳолда мажмуанинг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни юксалаётганлигидан далолат беради. Агросаноат мажмуаси ялпи маҳсулотининг ҳақиқий баҳоларда ҳисобланган қийматидан шу йилдаги асосий иқтисодий кўрсаткичларни, жумладан, ишлаб чиқаришнинг рентабеллик даражасини, меҳнат унумдорлигини, фондлар қайтимини аниқлашда фойдаланиш мумкин. Агросаноат мажмуаси иқтисодиётининг қатор йиллардаги ўзгаришини аниқлаш учун унинг ялпи маҳсулоти қийматини ўзгармас, яъни қиёсий баҳоларда аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги даврда қиёсий баҳо сифатида 1996 йилдаги ўртача баҳолар олинмоқда. Шу тартибда ялпи маҳсулотнинг қиймати аниқланиб, уни аввалги йиллардаги рақамлар билан таққослаш орқали агросаноат мажмуаси ялпи маҳсулоти қийматининг ўзгаришини аниқлаш мумкин. Шундай қилиб, ялпи маҳсулот қийматига ва бошқа кўрсаткичлар даражасига баҳолар ўсишининг таъсири бартараф этилади. Агросаноат мажмуаси ялпи маҳсулотининг 1996 йил баҳоларидаги қиймати мажмуанинг реал ялпи маҳсулоти эканлигидан далолат беради. Шу реал ялпи маҳсулот қиймати кўрсаткичидан фойдаланган ҳолда агросаноат мажмуасида қатор йиллардаги меҳнат унумдорлиги, фондлар қайтими, сиғими каби кўрсаткичлар даражасини аниқлаб, уларнинг ўзгаришини ҳам билиб олиш, бу кўрсаткичларни мажмуа таркибидаги тармоқлар миқёсида аниқлаб, уларнинг ўзгаришини таҳлил қилиш мумкин.

Агросаноат мажмуасининг тармоқлари бўйича мамлакат экспортидаги, яъни валюта тушумидаги салоҳияти, яъни улуши. Уни билиш учун агросаноат мажмуаси тармоқларидаги корхоналарнинг экспорт қилган маҳсулотларига, хизматларига олинган валюта шаклидаги ҳақ тушумларининг бир йиллик йиғиндисини аниқлаш зарур. Уни ягона валюта бирлигида кўрсатиш учун А+Ш долларига давлат курсига биноан аниқлаш лозим, келажакда ўз мавқесини ошириб бораётган еврода ҳам ҳисоблаш мақсадга мувофиқдир.

Демак, мамлакат экспорт салоҳиятини белгиловчи муҳим кўрсаткич бўйича қишлоқ хўжалиги билан «Ўзпахтасаноат» уюшмасининг салмоғи катта. Бу яхши, лекин келажакда пахта толасини четга сотишнинг мақсадга мувофиқ миқдорини сақлаган ҳолда уни қайта ишлаб, истеъмол учун тайёр ҳисобланган халқ истеъмоли товарлари экспортга чиқарилишини ривожлантиришга алоҳида

эътибор қаратиш лозим. Шу билан бирга кишлок хўжалигида сабзавот, полиз ҳамда боғдорчилик, чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш соҳаларини ривожлантириб, олинган сифатли, экологик жиҳатдан тоза ҳисобланган тайёр маҳсулотларни ҳам чет элларга сотишни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш вақти келди.

Бу муаммони ҳал этиш жараёнида республикада қайта ишлаш тармоқларининг ривожланиши, янги иш жойларининг ташкил этилиши, савдо соҳаларининг тараққиёти таъминланади. Натижада нафақат иқтисодий, балки аҳолини иш билан таъминлашдек ижтимоий аҳамиятга молик бўлган муаммо ҳам маълум даражада ҳал этилади.

Аҳолининг озиқ - овқат ва халқ истеъмоли товарлари билан таъминланганлик даражаси. Бу кўрсаткичнинг мутлақ даражасини аниқлаш учун агросаноат мажмуасида ишлаб чиқарилиб, истеъмолчиларга сотилган маҳсулотлар (турлари бўйича) миқдорини республика аҳолисининг умумий сонига тақсимлаш лозим. Шунда жон бошига тўғри келадиган маҳсулот миқдори аниқланади. Агарда унинг миқдори йил сайин ортиб, тиббиёт меъёрларига яқинлашса, у ҳолда бу аҳолининг яшаш шароити юксалаётганлигидан, халқнинг фаровон ҳаёт кечириши таъминланаётганидан далолатдир.

Агросаноат мажмуаси, тармоқлари ва корхоналарида фойдаланилаётган, сарфланаётган ишлаб чиқариш фондларининг, қилинаётган харажатларнинг самарадорлиги. Бу кўрсаткичларни аниқлаш учун агросаноат мажмуасининг ялпи маҳсулотини, миллий маҳсулотини ҳамда соф фойда суммасини ишлаб чиқариш фондларига, харажатлар суммасига тақсимлаш зарур. Шунда 1 сўмлик ишлаб чиқариш фондлари, харажатлари эвазига олинган ялпи маҳсулот, миллий маҳсулот ҳамда соф фойда суммаси аниқланади.

4. Назарий дарс ўтиш методикаси

4.1. Назарий таълим беришнинг асослари

Касб-ҳунар коллежларида назарий таълим бериш жараёни одатда, 2 соатлик дарсларда қўлланилади. Назарий дарс ўтишда ўқитувчининг роли катта. Ўқитувчи баён қилаётган материалнинг исботланганлиги, исбот ва далилларнинг чуқурлиги ўқувчиларда назарий таълим олишларида катта тарбиявий таъсир кўрсатади. Назарий таълим беришда тарбиявий ишларга ҳам эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқ.

Назарий дарсни асосий мақсади – ўқувчиларга ўргатиладиган фанни асосий назарий қисмини тушунтиришдан иборат. Бунда дидактиканинг илмийлик тамойилига асосланади. Назарий дарс ўтишда асосан фанлараро боғлиқликка катта эътибор бериш керак.

Касб-ҳунар таълимида ўқув режаси ва дастури ўқув жараёнини аниқ ташкил этишнинг асоси бўлиб, у дидактик тамойилларга тўла-тўқис мос келадиган бўлиши лозим. Ҳар бир ўқитувчи таълим режаси ва дастурини бажаришни, ўқув материалларининг мазмунига тўлиқ жавоб берадиган таълим топшириқларини, билим, кўникма ва малакаларини юқори даражада бўлиши учун жавобгардир.

Ўқув дастурлари- аниқ фан бўйича ўқитишнинг мазмунини, айти фаннинг ҳажмини ва уни ўрганиш тартибини белгилайди. Ўқув дастурларини мазмуни қўйидагича: боб ва мавзулар бўйича билим, ўқув, малакалар ҳажми, фанни ўрганиш тартиби, ҳар бир фан учун белгиланган вақт, айти фан бўйича дарсликлар ва қўлланмалар.

Касб-ҳунар таълими ўқув режа асосида олиб борилади. Ўқув режаси- давлат ҳужжатидир. Ўқув режаси таълим Вазирлиги томонидан тасдиқланди. Режага киритилган фанлар таълимнинг илмийлиги, ғоявийлиги, миллийлиги ҳамда ўзининг келажагига муносиблиги, маънавий етук баркамол инсонни тарбиялашни назарда тутди.

Йиллик мавзулар режаси-ўқув дастурини асосий қисмини ташкил этиб, унда мавзулар тартиби ва номи, шу жумладан назарий, лаборатория, амалий машғулотлар учун ажратилган вақтлар берилган бўлади. Касб-ҳунар коллежларида тақвимий режа фан ўқитувчиси томонидан тузилади. Ўқув йилидаги фаннинг мазмунини тақвим-мавзувий режа очиб боади.

4.2. Назарий таълимда техник воситаларидан фойдаланиш

Таълим воситалари – ўқув материални кўргазмани тақдим этиш ва шу билан бирга ўқитиш самарадорлигини оширувчи ёрдамчи материаллар ҳисобланади

Таълим воситалари:

1. Таълим беришнинг техник воситалари
2. Ёрдамчи техник воситалари
3. Ўқув – услубий материаллар

Таълимнинг техник воситалари – ўқув материални кўргазмани намойиш этишга, уни тизимли етказиб беришга ёрдам беради; талабаларга ўқув материални тушунишларига ва яхши эслаб қолишларига имкон беради (Диапроектор, Графопроектор, Доска-блокнот, Доска-стенд, Флипчарт, Видеofilmлар).

Ёрдамчи таълим воситалари – графиклар, чизмалар, наъмуналар ва бошқалар (Модел-муляжлар, График, Диаграммалар, Наъмуналар, Чизма, Схема ва бошқалар).

Ўқув – услубий материаллар – ўқув материаллар, ўзлаштирилган ўқув материалларини мустаҳкамлаш учун машқлар. Булар талабаларнинг мустақил ишлашларини фаоллаштиришга ёрдам берадилар (Иш варақаси, Эслатма, Назорат варақаси, Матнлар).

Таълимнинг техник воситалари – ўқув материални кўргазмани намойиш этишга, уни тизимли етказиб беришга ёрдам беради; талабаларга ўқув материални тушунишларига ва яхши эслаб қолишларига имкон беради (Диапроектор, Графопроектор, Доска-блокнот, Доска-стенд, Флипчарт, Видеofilmлар).

Танлаб олинган метод, шакл ва воситалар бир-бирини тўлдириши яъни уйғунлашуви керак. Юқорида санаб ўтилган таълим воситаларидан самарали фойдаланиш учун ўқитувчи қайси воситани қачон қўллашини машғулот мақсади ва мазмунидан келиб чиққан ҳолда белгилаб олиши муҳимдир.

Графопроектор – шаффоф плёнкадаги тасвир (слайдлар) ни экранга проекциялаш учун қўлланиладиган жиҳоз ҳисобланади. Ундан маъруза вақтида материалларни намойиш қилиш учун, шунингдек гуруҳ ишлари тақдимида ёрдамчи восита сифатида фойдаланилади. Кодоскоп фойдаланиш учун қулай мослашувчан восита бўлиб, бир марта тайёрланган плёнкадан кўп марта фойдаланиш мумкин, бундан ташқари доска бўлмаган ҳолларда асосий тушунча ғоялар ва натижаларни ўқитувчи плёнкага фломастер ёрдамида тўғридан-тўғри ёзиб кўрсатиш ҳам мумкин.

Синф доскаси – ўқув материални визуал намойиш қилишнинг анъанавий ва қулай воситасидир. Ундан ўқув материалнинг асосий таянч нуқталарини белгилашда, ёки бирор нарсани тез ёзиш лозим бўлганда фойдаланиш жуда қулайдир. Бундан ташқари синф доскаси таълим муассасасининг ҳар бир ўқув хонасида мавжуддир.

Камчилиги: янги материални тушунтириш учун доскада ёзилганларни ўчиришга тўғри келади ва аввал ёзилганларни қайта кўрсатиш имкони бўлмайди. Бундан ташқари ўқитувчи доскага ёзаётганда таҳсил олувчиларга нисбатан тескари ҳолатда бўлади ва уни эшитиш қийин бўлади.

Доска - стенд – машғулотларда ўқув мунозаралари, ақлий ҳужум, гуруҳ ишлари ва бошқа муҳокамалар натижаларини ҳужжатлаштиришда фойдаланиладиган ўқитишнинг техника воситасидир. Бунда стендга ўша катталиқдаги қоғоз қўйилади ва унга турли рангдаги ҳамда шаклдаги карточкалар ёпиштирилади. Машғулот вақтида стендда мазкур карточкалар ёрдамида схемалар, тузилмалар, шарҳлар ва шу кабиларни тузиш мумкин.

Доска – стенднинг афзаллиги шундаки, унда карточкалар (схемалар, тузилмалар, шарҳлар ва ҳ.к.) жойлашувини хоҳлаган вақтда ўзгартириш имконияти мавжуд. Шунингдек доска – стенд билан ишлаганда қисқа вақт ичида барча тингловчиларнинг фикр – мулоҳазалари ва ғояларини қамраб олиш ва қайд этиш имкониятига эга бўлинади.

Доска – блокнот – бу варақаланадиган қоғозли доска бўлиб, унга маркер билан ёзилади. У турли муҳокамалар якунлари ва натижаларни яққол намоёиш этишда ҳамда энг муҳим ахборотларни қайд этишда қўлланилади. Унинг афзаллиги шундаки, хоҳлаган вақтда олдинги ёзилганни қўйиш ҳам мумкин.

Талабаларни – ўқув билиш фаолиятларини жадаллаштиришга ёрдам берувчи ҳар турдаги таълим воситаларини танлаш ва улардан фойдаланиш қуйидагиларга боғлиқ: 1) мақсадни белгилаш; 2) асосий билим манбаига; 3) таълим усулига; 4) ўқув материалининг янгилиги ва мураккаблигига; 5) талабаларни ўқув имкониятларига.

Таълим воситаларини танлашни аниқловчи омиллар: мақсадни белгилаш; ўқув ахборот мазмуни; таълим воситалари; етакчи билим манбаи; ўқув материалининг янгилиги ва мураккаблиги.

4.2. Назарий машғулотда таълим технологияси модели ва технологик харитаси

Мавзу: Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари
Таълим бериш технологияси модели (назарий)

Вакт: 2 соат	Талабалар сони 25 та
Ўқув машғулотининг шакли	Назарий
Машғулот режаси	1. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни 2. Агросаноат мажмуасининг таркиби ва уни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари 3. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини ривожлантириш йўналишлари 4. Агросаноат мажмуида сотиш жараёнини ташкил этиш 5. Агросаноат мажмуида корхоналарнинг ижтимоий иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари
Ўқув машғулотининг мақсади:	Шакллантириш, билим ва кўникмаларни чуқурлаштириш
<i>Педагогик вазифалар:</i> Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари билан таништириш; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари таснифини бериш; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари тушунтириш; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари тўғрисидаги билимларини шакллантириш.	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i> Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари бўйича ўзлаштирган билимларини баён қиладилар; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари тавсифини изохлаб берадилар; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари оид барча тушунчаларини айтиб берадилар; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари бўйича билимларини шакллантирадилар.
Таълим усуллари	Назарий, кўргазмали ва бошқалар
Таълим шакли	Фронтал, жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим воситалари	Маъруза матни, техника воситалари ва жиҳозлар
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари билан жиҳозланган, гуруҳли шаклларда ишлашга мўлжалланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки сўров: тезкор-сўров ва бошқалар. Ёзма сўров: реферат, тест ва бошқалар.

Ўқув машғулотининг технологик харитаси (жадвал)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I-босқич. Кириш (10 дақ.)	1.1. Мавзунинг номи, мақсади ва кутилаётган натижаларни етказди. Машғулот режаси билан таништиради. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларни; мустақил ишлаш учун адабиётлар рўйхатини айтади. 1.3. Ўқув машғулотида ўқув ишларини баҳолаш мезонлари билан таништиради	Тинглайдилар, ёзиб оладилар. Аниқлаштира- дилар, саволлар берадилар.
I I-босқич. Асосий (60 дақ.)	2.1. Тезкор-сўров, савол-жавоб, ақлий ҳужум, кластер орқали билимларни фаоллаштиради. 2.2. Маъруза, семинар, амалий машғулотнинг режаси ва тузилишига мувофиқ таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ҳаракатлар тартибини баён қилади.	Жавоб берадилар Ёзадилар Гуруҳларда ишлайдилар, тақдимот қиладилар ва бошқалар
I I I- босқич. Якуний (10 дақ.)	3.1. Мавзу бўйича якун қилади, қилинган ишларни келгусида касбий фаолиятларида аҳамиятга эга эканлиги муҳимлигига талабалар эътиборини қаратади. 3.2. Гуруҳлар ишини баҳолайдилар, ўқув машғулотининг мақсадга эришиш даражасини таҳлил қилади. 3.3. Мустақил иш учун топшириқ беради ва унинг баҳолаш меъзонларини етказди.	Ўз-ўзини, ўзаро баҳолашни ўтказадилар. Савол берадилар Топшириқни ёзадилар

4.3. Назарий дарс ўтиш методикаси

Мавзу: Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари

Дарснинг тури: Назарий машғулот

Дарс учун ажратилган вақт: 2 соат

Дарсни ўтиш жойи: Махсус жиҳозланган ўқув хонаси

Ўқитиш услуби: Кўрсатмали –тушунтириш, техник воситалардан фойдаланиш

Дарснинг жиҳозланиши: Мавзуга тегишли чизмалар, модули, ўқитишнинг техник воситалари – проекторлар, қоронғилатиш мосламалари, слайдлар, тарқатма материал, ишчи ва назорат варақалари

Дарснинг мақсади

Асосий мақсад: Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари ҳақида зарурий маълумотларни ўқувчиларга кўргазмали тушунтириш, таянч ибораларни ўқувчиларга ёздириш ва мавзунини пухта ўргатиш

Тарбиявий мақсади: Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари, ҳамда зарурий аҳамиятини тушунтириш; таълим ва тарбиянинг ўзаро алоқада бўлишини; ахлоқий тарбия кўникмаларини ўқувчиларга ўргатиш

Ривожлантирувчи мақсад: Ўқувчиларни мавзу юзасидан ўзлаштирган билимларини шакллантириш, танланган касбларига қизиқиш уйғотиш

Дарснинг бориши

I. Ташкилий қисм

1. Ўқувчилар билан саломлашиш

2. Ўқувчилар давоматини аниқлаш

3. Аудитория ва ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текшириш

Ўқитувчи дарсга киргандан сўнг аввалом бор, ўқувчилар билан саломлашади, ўқувчиларни дарсга иштирок этишларини аниқлайди ва аудиторияни дарс ўтишга тайёргарлигини кўздан кечиради. Дарсни бошлашдан аввал ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текширади.

II. Ўтилган олдинги дарсни ўқувчилардан сўраш

1. Олдинги дарсда ўтилган мавзусини сўраш. Сўраш қуйидаги уч улар орқали амалга оширилиши мумкин:

- а) тайёрлаб келинган махсус саволларни тарқатиб;
- б) тест саволлари орқали;
- в) оғзаки саволар орқали.

2. Ўқувчилар билимини баҳолаш.
3. Ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш.

Олдинги ўтилган мавзуни сўраш муҳим аҳамиятга эга. Мавзуни сўрашда ўтилган мавзу қисқа ва аниқ ҳамда равшан, фктларга асосланганлигига эътибор бериш лозим. Берилган саволларга жавоб берган ўқувчиларга баҳо қўйишда уларнинг айрим жиҳатларига эътибор бериш лозим. Масалан, савол-жавобнинг тўғрилигига, ўқувчи ўзини тута билишига, нутқига, ишлатадиган сўзларига, хатти-харакатига ва бошқа жиҳатларига ва ҳақозо. Уларни баҳолашда иложи борича юқори балл қўйиш керак. Бу ўқувчини шу фанга нисбатан қизиқишини, ҳурматини оширади ва кўпроқ ўрганишга интилишига олиб келади.

III. Олдинги ўтилган мавзуни янги мавзу билан боғлаш

Янги мавзуни ўтишдан олдин ўқитувчи олдинги ўтилган мавзуни такрорлаб, уни янги мавзу билан боғлашга ҳаракат қилиши лозим. Шундагина ўқувчилар янги мавзуни тушуниб олишлари осон кечади.

IV. Янги мавзуни баён этиш

Янги мавзуни баён этишдан олдин у доскага ёзиб қўйилади. мавзуни ўтиш режалари ҳам иложи бўлса, дарснинг охиригача сақланмоғи лозим. Доскада ёзилган ёзувлар иложи бўлса, ранг-баранг ва рангли, чиройли терилган шаклда бўлиши лозим.

Режа:

1. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни
2. Агросаноат мажмуасининг таркиби ва уни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари
3. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини ривожлантириш йўналишлари
4. Агросаноат мажмуида сотиш жараёнини ташкил этиш
5. Агросаноат мажмуида корхоналарнинг ижтимоий иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари

V. Таълимнинг замонавий техник воситаларидан фойдаланиш

5.1. мақсад:

Замонавий таълим воситалари билан танишиш. Техник воситалар билан ишлашда психологик тўсиқларни олиб ташлаш. Мантикий фикрлашни ривожлантириш. Замонавий ўқув воситаларини қўллашда қизиқиш ва маъсулиятни ошириш.

5.2. Натижа:

1. Қандай замонавий ўқитиш воситаларни борлигини билади.
2. Техник воситаларни дарс жараёнига қўллашда бошланғич кўникмалар ҳосил бўлади.
3. Ўқув дастурларни тушунади, компьютерда слайдларни туза олади.

5.3. талаб этиладиган вақт: 15 минут

5.4. Зарур бўладиган материаллар:

а) техник воситалар: компьютер, кодоскоп, видеоиккилик, видеокўз, видеопроектор, электрон доска, микрофон, диск.

б) ўқув ва кўргазмалар материаллари: слайдлар.

5.5. Фойдаланиш тавсилоти:

1. Ўқувчи дарсни тушунишини ҳамда ҳар бир ўқувчининг онгида бир хил тушунча ҳосил бўлишини таъминлайди.

2. Ўқувчиларда қизиқиш ортади, уларнинг ҳаёлатини уйғотиш йўли билан мотивациялайди.

3. Вақт тежалишини таъминлайди, чунки бунда батафсил ва сўзма-сўз оғзаки тушунтиришлар талаб этилмайди.

4. Реал моделларни ишлатишда ва диаграммаларни ишлаб чиқишда ўқувчилар қатнашиши имкониятини беради.

5. Ўтилган мавзунинг мазмуни турли йўللار билан қисқача умумлаштирилиши орқали ўрганиш жараёни самарадорлигини оширади.

6. Берилган материаллар ўқувчилар хотирасида узоқ сақланади.

VI. Янги мавзунинг мустаҳкамлаш

Янги мавзу тушунтирилгандан сўнг, ўқувчилардан тушунмай қолган жойлари ва саволлар берилиши сўралади. Берилган саволларга аниқ, қисқа, тўла равишда жавоб қайтарилади. Бунинг учун камида 3...5 минут вақт ажратилади.

Агар ўқувчилар томонидан саволлар берилмаса ўқитувчи янги мавзунинг ўқувчилар тушунганликларини текшириб кўради.

VII. Ўйга вазифа бериш

Ўй вазифаларини танлаганда, уларни ўқувчиларга топшириқ қилиб беришда, бу вазифалар ўқувчиларнинг қизиқишларига мос келиши, уларни бажаришда қийинчиликларга учрамасликлари керак. Кўпинча ўқувчиларга ўқитувчи тушунтирган материални мустаҳкамлашга оид вазифалар берилади.

VIII. Дарсга яқун яшаш

Дарснинг охирида ўрганилган материаллар бўйича умумий хулосалар қилинади. Дарсга яқун ясалади. Келгуси машғулотга доир тарқатма материаллар тарқатилади. Келгуси машғулотнинг мавзуси ўқувчиларга етказилади.

5. Амалий машғулотлар ўтказиш методикаси

5.1. Амалий машғулот ўтиш юзасидан методик кўрсатма

Амалий машғулот ўтказиш учун методик тайёргарлик кўришнинг тахминий иш режаси қуйидагича бўлиши мумкин:

I. Тайёргарлик ишлари.

а) мавзу бўйича адабиётлар танлаш ва дарс материални ўрганиш;

б) педагогик адабиётлар йиғиш.

II. Ўқитиш методларини танлаш:

а) амалий машғулотда ўқитишнинг қайси интерактив методидан фойдаланиш аниқланади;

б) танланган интерактив методдан фойдаланиш методикаси ишлаб чиқилади;

в) танланган интерактив методни технологик харитаси ишлаб чиқилади.

III. Шахсий методикани ишлаб чиқиш:

а) мақсадни аниқлаш;

б) мавзу бўйича асосий вазифаларни белгилаш;

в) мавзунини изоҳлаш кетма-кетлигини режалаштириш;

г) мавзуга оид кўргазмаларни қўлланмаларни руйхатини тузиш;

д) мавзуга оид кўргазмаларни қўлланмаларни танлаш.

IV. Ўқитиш методини натижаларини текшириш ва тузатиш киритиш:

а) баҳолаш натижаларини ишлаб чиқиш.

V. Психологик адабиётларни ўрганиш:

а) даққат, хотира, билим, кўникма, характер, темперамент ва бошқалар.

5.2. Амалий машғулотга нисбатан қўйиладиган талаблар

Амалий машғулотга қуйидаги асосий талаблар қўйилади:

1. Ҳар қайси машғулотдан кўзланган мақсад топшириқнинг мазмунига мос бўлиши керак.

2. Амалий машғулотни заминда назария билан амалиётнинг бирлиги дидактик тамойили ётиши лозим.

3. Амалий машғулотда янги педагогик технологиялар ёки интерактив методлардан фойдаланиш зарур.

4. Амалий машғулот ишлаб чиқилган ўқув дастурига мос келиши керак.

5. Ўқувчилар амалий машғулотни инструкцион технологик картада кўрсатилган топшириқлар асосида бажаришлари лозим.

6. Дарснинг бошланишидаёқ ўқувчиларда фаоллик ва ҳар бир ишга нисбатан оғли муносабат ҳосил қилинмоғи лозим.

7. Ҳар бир амалий машғулот ватанпарварлик руҳида ўтказилиши лозим.

8. Дарс пайтида ўқувчилар имкони борида мустақил ишлашлари керак.

9. Амалий машғулотга ҳар бир ўқувчи етарли даражада билим, ўқув ва малакага эга бўлиши керак.

10. Ўқитувчи амалий машғулотни яқка тартибда ёндашув тамойили асосида ўтказмоғи лозим.

11. Амалий машғулотлар ўқитувчини пухта тайёргарлик кўришини талаб қилади.

12. Ўқувчилар амалий машғулотларга фаол иштирок этишлари лозим.

5.3. Амалий машғулотда таълим технологияси модели

Мавзу: Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари

Таълим бериш технологияси модели

Вақт: 2 соат	Талабалар сони 25 та
Ўқув машғулотининг шакли	Амалий машғулот
Машғулот режаси	1. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни 2. Агросаноат мажмуасининг таркиби ва уни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари 3. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини ривожлантириш йўналишлари 4. Агросаноат мажмуида сотиш жараёнини ташкил этиш 5. Агросаноат мажмуида корхоналарнинг ижтимоий иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари
Ўқув машғулотининг мақсади:	Шакллантириш, билим ва кўникмаларни чуқурлаштириш
<i>Педагогик вазифалар:</i> Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари билан таништириш; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари таснифини бериш; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари тушунтириш; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари тўғрисидаги билимларини шакллантириш.	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i> Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари бўйича ўзлаштирган билимларини баён қиладилар; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари тавсифини изохлаб берадилар; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари оид барча тушунчаларини айтиб берадилар; Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари бўйича билимларини шакллантирадилар.
Таълим усуллари	Кўргазмали ва бошқалар
Таълим шакли	Фронтал, жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим воситалари	Маъруза матни, техника воситалари ва жиҳозлар
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари билан жиҳозланган, гуруҳли шаклларда ишлашга мўлжалланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки сўров: тезкор-сўров ва бошқалар. Ёзма сўров: реферат, тест ва бошқалар.

Ўқув машғулотининг технологик харитаси (жадвал)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I-босқич. Кириш (10 дақ.)	1.4. Мавзунинг номи, мақсади ва кутилаётган натижаларни етказди. Машғулот режаси билан таништиради. 1.5. Мавзу бўйича асосий тушунчаларни; мустақил ишлаш учун адабиётлар рўйхатини айтади. 1.6. Ўқув машғулотида ўқув ишларини баҳолаш мезонлари билан таништиради	Тинглайдилар, ёзиб оладилар. Аниқлаштира- дилар, саволлар берадилар.
II-босқич. Асосий (60 дақ.)	2.1. Тезкор-сўров, савол-жавоб, ақлий ҳужум, кластер орқали билимларни фаоллаштиради. 2.2. Амалий машғулотнинг режаси ва тузилишига мувофиқ таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ҳаракатлар тартибини баён қилади.	Жавоб берадилар Ёзадилар Гуруҳларда ишлайдилар, тақдимот қиладилар ва бошқалар
III- босқич. Яқуний (10 дақ.)	3.1. Мавзу бўйича якун қилади, қилинган ишларни келгусида касбий фаолиятларида аҳамиятга эга эканлиги муҳимлигига талабалар эътиборини қаратади. 3.2. Гуруҳлар ишини баҳолайдилар, ўқув машғулотининг мақсадга эришиш даражасини таҳлил қилади. 3.3. Мустақил иш учун топшириқ беради ва унинг баҳолаш меъзонларини етказди.	Ўз-ўзини, ўзаро баҳолашни ўтказадилар. Савол берадилар Топшириқни ёзадилар

5.4. «Таълимнинг техник воситалари ёрдамида ўқитиш» методи асосида амалий машғулоти ўқиш методикаси

Мавзу: Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари

Машғулоти тури: Амалий машғулоти

Ўқитиш методи: «Таълимнинг техник воситалари ёрдамида ўқитиш» методи

Машғулоти учун ажратилган вақт: 2 соат

Машғулоти ўтказиш жойи: Махсус жиҳозланган иқтисодий фанлар аудиторияси

Машғулоти методик таъминоти: Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни такомиллаштириш йўллари бўйича маълумотлар, талабаларни дарс жараёнида мустақил ўқишлари, ўрганишлари ва ўзлаштириб олишлари учун мўлжалланган тарқатмалар материаллари, муаммолар, матнлар, ахборотлар

Машғулоти мақсади

Асосий мақсад: Ўқувчиларга Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни такомиллаштириш йўллари бўйича барча маълумотларни ўргатиш, мустақил фикрлаш, қарор қабул қила олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш

Тарбиявий мақсад: Ўқувчиларда мустақил фикрлаш, амалий машғулоти фаол иштирок этиш, онгли муносабатда бўлиш ва мавзунини тарбиявий аҳамиятини тушунириш, касбга қизиқиш уйғотиш

Дарсининг таркибий элементлари

«Таълимнинг техник воситалари ёрдамида ўқитиш» методи қуйидаги таркибий элемент ёки таркибий структурасига эга:

1. Тайёрлов
2. Мавзунини ишлаш
3. Тақдирот қилиш
4. Яқин яшаш, таҳлил қилиш баҳолаш

Машғулоти юқоридаги босқичларда белгиланган вақтлар ичида ўтказилади.

I. Ташкилий қисм

1. Ўқувчилар билан саломлашиш
2. Ўқувчиларни дарсга қатнашиш давоматини аниқлаш
3. Ўқув аудиторияси ва ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текшириш

Ўқитувчи дарсга киргандан сўнг, аввалом бор, ўқувчилар билан саломлашади, уларни дарсдаги иштирокини аниқлайди ва ўқув аудиториясини дарс ўқишга тайёргарлигини кўздан кечиради. Дарсини бошлашдан аввал ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текширади, кайфият ва психологияларини ўрганади ва дарсга нисбатан ўқувчиларда қизиқиш уйғотади.

II. Машғулотни бориши

I-босқич. Тайёрлов. Ўқитувчи бунда қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

1. Ўқувчиларни машғулотни номи ва мақсади билан таништиради.
2. Машғулотни мақсадини белгилайди, мақсадни аниқ ифода этади.
3. Натижа ва баҳолаш мезонини шакллантиради.
4. Талабаларни кичик гуруҳларга ажратади.
5. Талабаларни машғулотни тартиби билан таништиради.
6. Ўқувчиларга ўрганилаётган мавзуга доир муаммони, масалани ўртага ташлайди.

7. Машғулот учун зарурий асос яратилади.

II-босқич. Мавзунини ишлаш. Бу босқичда ўқувчилар фаол иштирок этадилар ва қуйидаги вазифаларни бажарядилар.

1. Берилган муаммо ва масалалар талабалар томонидан мустақил ўрганилади.

2. Талабалар ўз фикрини эркин ифодалашади.
3. Ҳар бир гуруҳ аъзоси ўз фикрини ойдинлаштиради.
4. Бошқаларни фикри тинглаб ўрганилади.
5. Ҳар бир билдирилган фикр қайд этиб борилади.

III-босқич. Тақдимот қилиш. Бу босқичда қуйидаги ишлар амалга оширилади.

1. Ҳар бир гуруҳ аъзоси фикри таҳлил қилинади.
2. Янглиш фикрлар билан асосли фикрлар ўзаро таққосланади.
3. Муаммо бўйича ечим қабул қилинади.
4. Ўқувчилар муаммо ечимини жамоавий муҳокамадан ўтказишади.

IV-босқич. Якун яшаш таҳлил қилиш ва баҳолаш. Бунда қуйидагилар бажарилади.

1. Ўқитувчи ўқувчилар фаолиятига якун ясайди.
2. Гуруҳ аъзолари томонидан берилган жавобларни умумлаштиради.
3. Қўйилган муаммо масалани аниқ ечимини ифода этади.
4. Билдирилган танқидий фикрларни таҳлил қилади.
5. Ўқувчилар фаолиятини баҳолайди.
6. Йўл қўйилган камчиликларни эътироф этади, олдини олиш усулларини тушунтиради.

7. Келгуси машғулотнинг мавзуси ва мазмуни билан ўқувчиларни таништиради.

III. Уйга вазифа бериш

1. Агросаноат мажмуида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари
2. Назарий машғулотлардан олинган билимларни яна такрорлаш.
3. Келгуси амалий машғулотга пухта тайёрланиб келиш.

IV. Дарсга якун яшаш

Дарснинг охирида ўрганилган материаллар бўйича умумий хулосалар қилинади. Дарсга якун ясалади. Келгуси машғулотга доир тарқатмали материаллар тарқатилади. Ўқувчиларга соғлиқ ва саломатлик тилаб, келгуси машғулотга учрашгунча хайрлашилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.

Битирув малакавий ишида касб ҳунар коллежида “Аграсаноат мажмуасида кичик корхоналарни ривожлантириш йўллари” мавзусини техник воситалар асосида ўқитиш методикаси ишлаб чиқилди. Битирув малакавий иш мавзуси бугунги кун талабларидан келиб чиқиб касб ҳунар таълими жараёнида дарс машғулотларини педагогик технологиялар асосида ташкил этишда, улардан унумли фойдаланиш орқали берилаётган материалнинг тез тушуниб идрок қилиши билан нир қаторда , аудиториялардаги ўқувчиларнинг дарсдаги фаоллиги сезиларли даражада оширилади. Бу билан таълим жараёни сифат ва самарадорлигини оширишдаги долзарб масалани ҳал этишдаги дастлабки қадамлар қўйилади.

Дарс машғулотларида техник воситалар ёрдамида берилаётган ўқув материални ўқувчиларни пухта ўзлаштиришга ёрдам беради. Уларнинг фикрлаш фаолиятини ўстиради, ҳар нарсани билишга иштиёқ уйғотади.

Таълимнинг техник воситалари асосида ташкило етилган дарс машғулотларига педагогик технологиялар қўлланилса дарс янада самарали ва тушунарли бўлиб, дарс жараёнида ўқувчилар фаоллигини сезиларли даражада оширади.

Таълим жараёнида фаол ўқитиш методлари ўқув материалларини егаллаш жараёнида ўқувчиларни фикрлаш ва билим фаолиятига ундайди .

Педагогик технологиянинг фаол ўқитиш методидан қуйидагича фойдаланилади. Ўқитувчи ўқув материални қайта тушунтиришда ўқувчилар фаол билими ва амалий ишлар жараёнида мустақил билим ҳамда кўникмаларни.

Техник воситалардан фойдаланилса дарс ҳар хил босқичларда билимларни дастлабки ўрганишда мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришда шакллантиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Дарс машғулотларида фаол ўқитиш методлари мунтазам қўлланилса ўқувчилар томонидан ўтилётган материал пухта ўзлаштирилса узоқ вақт хотирасига сақланишига идрок қилиш.

Ахборот технологиялари қўлланилса ажратилган вақтдан унумли фойдаланилади. Талабалар диққатини ўқув материалга жалб қилиш осонлашади, ва талабаларга фанга нисбатан ижобий муносабатларни таркиб топтирилади.

Коллеж таълим жараёни самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги таклифларни бераман.

коллеж таълим жараёнидаги ески услубдаги анъанавий ўқитишдан воз кечиш ўрнига янги услубдаги ўқитиш технологияларни қўллаш мақсадга мувофиқ;

коллеж ўқув аудиторияларни замонавий таълиумни техник воситалари билан бугунги кун талаби даражасида жихозлаш лозим;

таълим жараёнида замонавий техник воситалардан фойдаланиш қўллашни кенгайтириш лозим;

дарс машғулотларига техник воситалар қўллай оладиган улардан педагогик фойдаланишга қодир кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

дарс машғулотларини ўтишда техник воситалардан фойдаланишни йўлга қўйиш лозим;

ўқувчиларга амалий машғулот топшириқларини мустақил бажаришлари учун инструксион – технологик карталар берилиши лозим;

Агросаноат мажмуасининг самардорлиги ва ўз вазифасини тўлиқ бажариши кўп жиҳатдан унинг учинчи соҳаси ривожланганлик даражасига боғлиқ. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳасига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, дастлабки ва чуқур қайта ишловчи тайёр, охириги маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиш билан шуғулланувчи тармоқ ва хизматлар киради. Ўзбекистон республикаси иқтисодиётда агросаноат мажмуаси учинчи соҳасининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Уларнинг йил давомида бир меъёрга ишлаш қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар нобуд бўлишининг олдини олади ва уларнинг сифатини яна да яхшилайдди.

Қишлоқ хўжалиги ўз хусусиятларига кўра давлат томонидан тартибга солиниб туришга айниқса муҳтож. Гап шундаки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан жуда кўплаб корхоналар шуғулланади. Натижада маълум маънода идеал рақобат муҳити вужудга келади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий муҳитга боғлиқлиги ҳам давлат томонидан аралашувни талаб қилади. Акс ҳолда жуда кўплаб корхоналар ишлаб чиқариш натижаларига кўра, зарар кўриши мумкин.

Қишлоқ хўжалигига давлат жуда кўп дастаклар орқали таъсир кўрсатади. Давлат томонидан ишлаб чиқаришни тартибга солиш жараёни йилдан-йилга такомиллаштирилиб борилмоқда. Шу билан бирга агросаноат мажмуида фаолият кўрсатаётган кичик корхоналарни ривожлантиришда ҳамда мавжуд муаммоларни ҳозирги замон талаби даражасида ҳал этиш учун:

- агросаноат мажмуаси таркибидаги машинасозлик, нефть, кимё ва бошқа саноат тармоқлари қишлоқ хўжалигини ва унинг маҳсулотларини қайта ишловчи тармоқларни арзонроқ, сифатли, унумдор ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлашлари;

- қишлоқ хўжалик тармоқлари мавжуд бўлган барча ишлаб чиқариш воситаларидан оқилона фойдаланган ҳолда талабни қондирадиган миқдорда сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришлари;

- қишлоқ хўжалиги тармоқларининг ривожланишини таъминлаш мақсадида уларга турли хилдаги хизматларни вақтида, сифатли ва арзон нархларда амалга ошириш, жумладан, экинларни сув билан, техникалар, кимёвий воситалар, ўғитлар, озуқа-ем, ёқилғи, ёнилғилар билан, техникаларни таъмирлаш ва хизматлар кўрсатиш;

- қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни нобуд этмасдан вақтида, сифатли тайёрлаб, қайта ишлаб, тайёр маҳсулотлар истеъмолчиларга етказиб берилишини таъминлаш лозим. Бунда маҳсулотларни сотиб олиб, қайта ишлаш корхоналари кўламини ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш,

республика Президенти И.Каримов таъкидлаганларидек, қишлоққа саноатни олиб бориш керак. Шу билан тармоқдаги аҳолининг иш билан таъминланиши, реал даромад олиши учун катта имконият яратилади;

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

I. Қонунлар, фармонлар, қарорлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар

1. Хусусий корхона тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 2003 йил 11 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида 2005 йил 5 октябрь. Халқ сўзи газетаси
3. Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора – тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси 2005 й. 5 октябрь. Халқ сўзи газетаси
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. 2004-2006 йил фермер хўжалиқларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида. 2003 й. 28 октябрь Халқ сўзи газетаси.
5. Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора – тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Фармони 1998 йил 9 апрел.
6. Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий секторнинг улуши ва ашамиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. 2003 й 24 январь.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида: «Эришган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислохатлар йўлидан изчил бориш-асосий вазифамиз» хусусида сўзлаган нутқи. «Халқ сўзи» 10.02.2004
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони // Халқ сўзи 2005 й, 16 июнь.
9. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз- жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг Қўшма мажлисидаги маърузаси.-«Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил 29 январь, 20 сони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.-“Халқ сўзи” газетаси, 2005 йил 15 июн.

II. Президент асарлари ва нутқлари

- 11.Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларини чуқурлаштириш йўлида . – Т.: Ўзбекистон, 1995. – 296 бет.
- 12.Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 384 бет.
- 13.Каримов И.А. Барқарор тараққиётга эришиш – устувор вазифа. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 95 бет.
- 14.21 Каримов И.А. қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўкин шай манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998 – 64 бет.
- 15.Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 686 бет.
- 16.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка ташдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997 йил. – 326 бет.
- 17.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломда: Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза. 1999 йил 14 апрель. – Т.: Ўзбекистон, 1999 – 48 бет.
- 18." Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2006 йилда мамлакатни Ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўналишлари ва 2009 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. Халқ сўзи, 13-феврал, 2009.

III. Китоблар ва рисолалар

19. Узбекистан: десять лет по пути формирования ручной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
- 20.Ҳақимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агротановат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
- 21.Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Ҳақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
- 22.Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳақимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
- 23.Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
- 24.Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов вўсш. учун. заведений).
- 25.Улмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. - Т.: «Шарқ» НМАК Бош таҳририяти, 2006.
- 26.Шодмонов Ш.Ш., Ғафуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. -Т.: «Фан ва технология». 2005.

- 27.Раззоқов А., Тошматов Ш., Ўрмонов Н. Иқтисодий таълимотлар тарихи. Т.: «Молия». 2002.
- 28.Иохин В.Я. Экономическая теория: Учебник. - М.: Экономистъ, 2005.
- 29.Экономическая теория: Учебник. - Изд. испр. и доп. /Под общ.- ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрышина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. - М.: ИНФРА-М, 2005.
- 30.Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари: 100 савол ва жавоб. - Т.: «Меҳнат», 2000. - 352 б.
- 31.Балашевич М. Малыш бизнес: отечественный и зарубежный опыт. Уч.пос. МН. БЖФ. Экоперспектива. 1995.с 144.
- 32.Горфинкель В.Я. Курс предпринимательства. М. ЮНИТИ. 1997.
- 33.Шепелев В.М. Очерки теории и практики развития предпринимательства. Т.: ФАН, 1998.
- 34.Гуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. (Уқув қўлланма). -Т., 1998.-435-6.
- 35.Гуломов С.С., Ахмедов Д.К., Боев Х.И. Кичик ва хусусий тадбиркорлик асослари. Т. ТДИУ. 1996.
- 36.Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. -Т.: Молия. 2002.

IV. Интернет сайтлар

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topicк935&pageк1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?pageк4&bookк88899>
6. www.bearingpoint.uz
7. www.classis.ru/pages/classis/6/48/
8. www.finansy.ru/publ/mark Radio Tashkent International. http://info.uzpak.uz/uzb/econom_uzb/
9. Recently Published Books. www.eastview.com

Мундарижа

Кириш.....	4
Фан ва мавзунинг тавсифи.....	5
Мавзунинг дидактик воситалар асосида ўқитишнинг аҳамияти.....	5
Мавзунинг долзарблиги.....	6
Касб ҳунар коллежларининг мақсади ва вазифалари.....	7
Ўқитиш методикасининг умумий масалалари.....	8
Дидактиканинг моҳияти.....	8
Таълим бериш жараёни мазмуни.....	9
Педагогик технологиянинг асослари.....	10
Педагогик технологи тамоиллари.....	11
Иноватсион технологиялар асосида иқтисодий фанларни ўқитиш.....	13
Иноватсион педагогик технологияларни таълим жараёнида қўллаш.....	16
Дидактик ўйинли машғулотлар.....	25
Дидактик ўйинли дарси ва унинг турлари.....	27
Дидактик ўйинли машғулотларнинг ўзига хос хусусиятлари	29
Агросаноат мажмуаси халқ ҳўжалигидаги аҳамияти ва унинг кичик корхоналарнинг шаклланиши.....	31
Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни.....	31
Агросаноат мажмуасининг таркиби ва уни ривожлантиришни асосий йўналишлари.....	33
Агросаноат мажмуаси қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини ривожлантириш йўналишлари.....	36
Агросаноат мажмуида сотиш жараёнини ташкил етиш.....	41
Агросаноат мажмуида корхоналарнинг ижтимоий иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари.....	46
Назарий дарс ўтиш методикаси.....	49
Назарий таълим беришнинг асослари.....	49
Назарий таълимда техник воситалардан фойдаланиш.....	50
Назарий машғулотда таълим технологияси модели ва технологик харитаси.	52
Назарий дарс ўтиш методикаси.....	54
Амалий машғулотлар ўтказиш методикаси.....	57
Амалий машғулот ўтиш юзасидан методик кўрсатма.....	57
Амалий машғулотга нисбатан қўйиладиган талаблар.....	57
Амалий машғулотга таълим технологияси модели.....	58
“Таълимнинг техник воситалари ёрдамида ўқитиш” методи асосида амалий машғулот ўтиш методикаси.....	60
Хулоса ва таклифлар	62
Фойдаланилган адабиётлар.....	64